

Landegrensen mellom Norge og Russland

Masteroppgave Konflikt, Samarbeid og Flerkulturell
Forståelse (KOSIFF)

Knut Bakstad

*Masteroppgave i statsvitenskap
Det samfunnsvitenskapelige fakultet
Universitetet i Tromsø
Våren 2010*

Forord

Som forfatter av denne oppgaven er det en glede for meg å presentere en samlet oversikt over utviklingen av landegrensen mellom Norge og Russland frem til 2010. Jeg er ansatt i Forsvaret, offiser av yrke og har benyttet meg av muligheten som Hæren og tilrettelegger Forsvarets Studiesenter på Bardufoss ga meg til å studere i tillegg til ordinær jobb over flere år. Grunnet tjeneste utenlands har jeg hatt to avbrekk i studier og oppgaveskriving, der ideene til tema og tilnærming har modnet med tiden.

Til hjelp i oppgaven har jeg hatt god hjelp av oberst Einar Johnsen lokalhistoriker og tidligere sjef Garnisonen i Sør – Varanger, museet i Kirkenes, biblioteket ved Universitetet og de personene jeg har samtalt med i fm oppgaven.

Ellers veiledet innledningsvis Alf Håkon Hoel oppgaven, men hovedperioden har Tor Dahl - Eriksen veiledet oppgaven, gitt nyttige råd, tips og bidratt i min søken etter aktuell litteratur.

De faktiske feil som måtte forekomme i oppgaven er mitt ansvar alene.

Takk til alle som har bidratt.

Inderøy 10. mai 2010

Knut Bakstad

1. Innledning

1.1. Temavalg

Norge et lite men langstrakt land langt mot nord. Norge var i lang tid det eneste av de opprinnelige NATO landene som grenset mot det geografisk største land i verden, Russland. Grensen til havs har vært gjenstand for flere utredninger og forhandlinger, uten at denne er fullstendig klarlagt(Hønneland M.fl:2002:47,58-63). Fastlandsgrensa mellom Russland og Norge har vært uendret og tilsynelatende rolig over lang tid. Sett i lys av de store endringene verden og Europa har gjennomgått har dette påvirket også Russland og Norge de siste hundreårene. Utviklingen både politisk og økonomisk vært stor og det er derfor grunn til å interessere seg for temaet(FFI:1997:4-5), (Lundestad:2004:228).

Landområdene i Nord - Norge, - Sverige, - Finland og – Russland har gjennom historien hatt stor betydning både blant den samiske befolkningen og de fast bosatte ved handel og utnyttelse av beiteområder. Det har vært bevegelser av folk, dyr og varer i disse områdene i lang tid(Niemi M.fl:1992:9-10). På ett tidspunkt ble det likevel etablert en formell grense mellom Norge og nabostatene som etter dette har blitt etterlevd og som virker udiskutabel også i 2010. Å opprettholde en grense over mange år med de til dels store forskjellene det har vært mellom levesett, økonomisk og kulturell utvikling er ikke uproblematisk.

En landegrense kan virke som en kunstig grense som skiller et landområde som i utgangspunktet er ett. I det aktuelle området er det store åpne områder og ingen forskjell i naturen om man er to meter fra hverandre, likevel kan forskjellene i hverdagsliv og levekår for innbyggerne være store.

Med landegrense som tema vil oppgaven beskrive hvordan Norge fikk en felles landegrense med Russland, for deretter å se på hvordan grensen er utviklet og forvaltet over tid. Jeg forventer at det var en prosess over tid som skapte grensa slik den er. Oppgaven vil belyse utviklingen og forvaltningen av grensen i relasjon til storpolitiske endringer som berører forholdet mellom Norge og Russland. Etablering av landegrensen kan ha sammenheng med politisk og økonomisk fremvekst eller andre interesser på begge sider av grensa. Opprettelsen av grensa gjorde det trolig nødvendig å etablere en form for felles forvaltning, slik at landegrensa kan passeres.

For at grensen skal være relevant og respektert må den vernes og voktes av nasjonalstatene som grenser til hverandre. Skiftende ytre omgivelser vil gjøre det nødvendig med endringer også i forvaltningen av grensen. Det at den norsk – russiske landegrensen tilsynelatende ikke er gjenstand for uroligheter kan tyde på forvaltningen av grenseregimet har utviklet seg dynamisk i takt med forholdet mellom Norge og Russland.

1.2. Problemstilling og avgrensning av oppgaven

Hvordan har Norges statsgrense mot Russland blitt etablert, utviklet og forvaltet over tid og hvordan kan dette relateres til skiftende storpolitiske omgivelser?

For å svare på denne problemstillingen vil jeg legge mest vekt på første del av problemstillingen nemlig å beskrive etablering, utvikling og forvaltning over tid. Andre del av problemstillingen å relatere utviklingen i forhold til de storpolitiske omgivelser. Den andre del vil jeg legge mindre vekt på og det blir et supplerende spørsmål.

Gjennom oppgaven har jeg forsøkt å bruke den riktige betegnelsen på nåværende Russland, med Russland som navn i perioden frem til år 1917 deretter Sovjetunionen i perioden 1918 til 1989, og fra 1990 Russland. I oppgaven velger jeg å bruke uttrykket grensa og landegrensa mellom Russland (Sovjetunionen) og Norge, begge betegnende på landegrensa mellom de to land.

1.3. Valg av metode

Oppgavens problemstilling strekker seg over et stort tidsspenn og jeg forventer å finne tilgjengelig litteratur og offentlig dokumentasjon som angår temaet. Grunnet nedgradering de senere år forventes nyere publikasjoner å være tilgjengelig både i Russland og Norge. En generelt større åpenhet i Russland de siste tiår gjør at jeg forventer å finne forfattere og historikere som har nye vinklinger og bidrag til økt forståelse i tilgjengelig materiale. Metodevalget står mellom kvantitativ eller kvalitativ metode. Styrken til kvalitativ metode er at man kan velge empiri man mener er best til å belyse tema og problemstilling for så og foreta inngående studier av dette materialet. Kvantitativ metode har derimot sin styrke på undersøkelser med et større utvalg eller respondenter som brukes for å lage et statistisk underlag som igjen kan analyseres og brukes i drøftingen. For denne oppgaven med et stort tidsspenn, der en utvikling skal skildres, er det min vurdering at kvalitativ metode er best egnet. Gode kilder som dekker problemstillingen må finnes og utvalget må være sammensatt slik at fakta og vurderinger fra flere kilder blir vurdert i oppgaven.

Da oppgaven strekker seg langt tilbake i tid og er det naturlig at denne oppgaven tar utgangspunkt i tilgjengelig skriftlige kilder. For å besvare problemstillingen på en best mulig måte vil jeg utfylle dokumentanalyse med intervju og samtale med utvalgte personer for å kvalitetssikre vurderingene i oppgaven og spesielt det som omhandler de siste tiårs utvikling og fremtidsutsikter.

Som student ved Universitetet i Tromsø har jeg via biblioteket tilgang til å søke litteratur på emner og forfattere, noe jeg har benyttet. Jeg har fått støtte av biblioteket med å få tilgang til internasjonale nettsider og tidskrift som Universitetet i Tromsø har felles tilgang til.

Jeg har funnet russisk, norsk og internasjonal litteratur som dekker oppgavens tema, herunder teori for opprettelse og utvikling av grenser. Gjennom mitt arbeid i Forsvaret har jeg funnet og fått tips av kolleger om

ugraderte skriftlige publikasjoner som kan være relevante. Tidligere arbeid med delemner på studiet før denne oppgaven, har også hatt pensum relatert til statsdannelse, politiske utviklingstrekk og samarbeid mellom nasjoner, noe av denne litteraturen er nyttet der dette har vært formålstjenlig.

For å få oversikt over hva jeg kan nytte har jeg lest raskt gjennom bøker og publikasjoner for å få oversikt over de enkelte, for deretter å starte arbeidet med problemstillingen. Noe av litteraturen har blitt mer sentral i oppgaven, mens noe litteratur er brukt til validering og utdyping. Under den første lesingen benyttet jeg flittig tekst markering og merkelapper med stikkord for senere å kunne finne tilbake.

Sentral litteratur for å beskrivelse opprettelsen av grensa og tidlig forvaltning har vært "Norges Grense" av Leif Ryvarden og Per Roger Lauritzen. Boken beskriver utbredelsen av den norske landegrensa mot øst på en god måte og har særlig fokus på de fysiske grensemarkeringene og oppmålingene. Jeg har nyttet boka til å se på den norsk – russiske landegrensen i sammenheng med den totale utviklingen av landegrensa mot øst. Forfatterne har samlet en bred vitenskapelig bakgrunn har betydelig eget feltarbeid og interesse av ferdsel og historie i Norges grenseområder. Videre har boka "Russia-Norway Physical and Symbolic borders" utgitt i Moskva 2005, vært sentral med sine mange artikler skrevet av norske og russiske forskere. De har beskrevet de forskjellige grenseavtalene gjennom historien og har fra sitt ståsted også utdypet de offisielle synspunktene med befolkningens oppfatning. Det fine med denne og andre nyere publikasjoner er at forfatterne har hatt nye tilgjengelige materiale noe som forventes å øke relevansen og bredden på de vurderingene forfatterne har foretatt. Det vil likevel fortsatt være kilder både på norsk og russisk side som så langt er unntatt offentlighet og således ikke inkludert i denne oppgaven. Flernasjonale problemstillinger vil alltid være gjenstand for slike svakheter men spesielt for denne oppgaven er nok Russland sin tilbakeholdenhet i det 20 – århundre. De senere år er dette endret seg og dokumenter som tidligere var unntatt offentlighet er åpnet for frigivelse til historikere og forskere. Selv om mye har blitt tilgjengelig etter 1990/91 vil alltid ny kunnskap i fremtiden påvirke de vurderingene som gjøres med denne oppgaves problemstilling.

For å komplettere og utdype det overstående vil jeg også nytte annen litteratur og særlig er det brukt mange forfattere for å beskrive hendelsene i det 20 – århundre for å sikre at utviklingen her beskrives og drøftes på en god måte. Blant det viktigste her er overenskomsten mellom Norge og Sovjetunionen (Russland) fra 1949 og jubileumsskriftet som ble skrevet til 50 års jubileet i 1999. Bredden i litteratur fra forskjellige kilder og utgivelsestidspunkt skal redusere muligheten for at viktige fakta og vurderinger blir utelatt.

For å komplettere og få bekreftet i skriftlig empiri vil jeg oppsøke institusjoner og personer som har bidratt til min forståelse av sammenhengene i temaet. Jeg vil derfor oppsøke Finmark og Grensemuseet i Kirkenes, og samtale med nåværende og en tidligere sjef ved Garnisonen i Sør-Varanger. Dette vil

gi muligheter til å bekrefte eller avkrefte forhold der kildene er sprikende eller informasjon er vanskelig tilgjengelig. Begge er kolleger fra Forsvaret som jeg kjenner godt. Metoden for disse intervjuene blir halvstrukturert der jeg forklarer min oppfatning av problemstillingen, og deretter får tilbakemelding fra intervjuobjektene hvordan de oppfatter sammenhengene. Notatater tas underveis og reinskrives i etterkant. Intervjuene tas vår og sommer 2009, noe som er ganske tidlig i skriveprosessen. Jeg er derfor tjent med å få sammenhengene klarlagt i denne fasen, før jeg kan gå ytterligere ned i detaljene. Dette vil prege intervjuene, og er årsaken til at intervjuene blir relativt lite styrt. Jeg vil i etterkant benytte telefon og e-post for oppfølgingsspørsmål.

Svakhetene ved oppgavens valgte metode er først og fremst utvelgelsen av den kvalitative empiri. Jeg vil redusere denne påvirkningen ved å bruke flere kilder norske, russiske og internasjonale for øvrig, supplert med intervju og tilbakemeldinger underveis fra utvalgte personer. Vektingen av de forskjellige kildene er også en mulig svakhet jeg vil forsøke å redusere ved å se de ulike kildene opp mot hverandre i drøftingen for å få frem de vesentlige momenter. Vanskeligst her antas å være utviklingen de siste år, herunder utsiktene til fremtidig utvikling mellom Norge og Russland og hvordan dette berører problemstillingen. Jeg vil forsøke å balansere disse inntrykkene slik at oppgavens konklusjon skal bli så god som mulig.

Litteraturen jeg velger vil være fokusert på dette relativt avgrensede geografiske området, sammen med intervju og tilbakemeldinger fra personer som står sentral i min problemstilling forventer jeg at grunnlaget er tilstede for å besvare problemstillingen på en god måte.

2. Teoretisk grunnlag og begrepsavklaring

En landegrense – ei linje på et kart eller i terrenget skiller ikke planter og dyr men kan ha stor betydning for menneskene, deres levesett og kultur. Grensebegrepet må sees opp mot dannelsen av stater og deres vilje og evne til å kunne skape ei linje i terrenget mellom eget og andre staters territorier. Å regulere forflytting av folk, ideer og materiell over grensene er i statsvitenskapen regnet som en av de primære oppgaver til en suveren stat (J.P. Nilsen: 2005:7). Det er derfor viktig i denne oppgaven å klarlegge hva som menes med en grense på land.

I Sentral - Europa var perioden fra 1300 til 1800 preget av nasjonsbygging med følgende karakteristikk (Niemi: 2005:73)

- 1) Grensene lå ofte i utkanten, bort fra hovedsteder og viktige regioner.
- 2) Disse mer perifere områder, var gjerne ikke så integrerte med resten av staten.
- 3) Utkantene besto gjerne av minoriteter, som har blitt flyttet til eller fra avhengig av grensene, med slektninger spredt over et stort område.
- 4) Innføringen av grense blir en skillelinje men også et område med mange muligheter.

Andre som gjennom sitt arbeid har bidratt til utviklingen av begrepet grenser er Lord Curzon. Hans definisjon av "Boundaries" som en linje med fysisk kontakt mellom stater som gir muligheter for samarbeid og risiko for uoverensstemmelse. Mens Curzon definerer "*Frontiers*" som grensen som avgjør moderne forhold relatert til krig og fred (Prescott og Triggs: 2008:5). Disse to begrepene, "frontier" og "boundairy," brukes av fagfolk til å introdusere en diskusjon om konflikt mellom flere parter i et område. Curzon trekker også fredsbegrepet inn i forklaringen og understreker hvor lett det er å fokusere på de stedene der det er konflikt i grenseområdene og ikke vektlegge de tilfellene der interessekonflikter løses på en fredelig måte. Andre definerer "boundairy" som en linje i terrenget, mens "frontier" og "border" er grenseområder (Ibid: 12).

Prescott og Triggs definerer "*Frontiers*" som soner av varierende bredde som har vært felles i århundrer tilbake (ibid:1). "Lines" erstattet dette noe upresise begrepet fra omlag år 1900. Viktige politiske og militære hendelser har gjennom tidene formet nasjonene, hvilket medførte endringer i utvikling for landets grenser og grenseforhold forøvrig.

"Frontier" brukes tidvis med to meninger, den første er som et markert grenseområde som skiller mellom to ideologier, men det kan også være mer fysisk som den kinesiske mur. Den andre betydningen er innad i en stat å skille mellom befolkningsgrupper, som internt i Australia.

"Border" og "borderland" er synonymer som begge dekker det området av et land som er lengst borte fra sentrum av et land, bundet til et annet land med grense. Enkelte forskere vil kalle dette området for nabo- eller nærområde (Ibid: 12).

Internasjonalt er det de senere år brukt følgende prinsipielle normer for grenser (Holsti: 2004: 99):

1. Kun eksisterende territorielle grenser ("boundaries") er lovlige og legitime.
2. Ingen territoriell endring påtvunget gjennom trussel eller bruk av makt er lovlig.
3. All territoriell endring må oppnås gjennom forhandlinger.
4. All territoriell endring må være iht prinsippet om egen avgjørelse.
5. All territoriell endring må ha samtykke av alle involverte.
6. Involverte må inkludere folkeslag og stater.
7. Utskillelse eller trussel mot integriteten til statene vil ikke få internasjonal anerkjennelse dersom det ikke har vært forhandlinger og samtykke.

Det er utvilsomt mange måter å definere viktige grensebegrep, i denne oppgaven er min fokus opprettelse av en formell grenselinje mellom Russland og Norge og den etterfølgende forvaltningen. Jeg forventer at området i en periodes er forvaltet felles, mer i tråd med definisjonen av "frontier" men dette vil ikke dekke oppgavens tema og problemstilling (Prescott og Triggs:2008:1). Jeg vil nytte så presise definisjoner som mulig og således bidrar til å svare presist på problemstillingen.

Til bruk i denne oppgaven definerer jeg selv definisjonene av grense og forvaltning av landegrensa til å være følgende:

- *Grense defineres som fysisk oppmerket linje som skiller et lands område fra et tilstøtende lands område.*

En slik definisjon vil underbygge det fysiske jeg er ute etter i fm opprettelsen, det vil trolig være mange prosesser som leder frem til en fastsatt grense, og denne definisjonen vil bidra til å stadfeste når dette skjer.

- *Forvaltning av landegrensa defineres som den fysiske, juridiske og overvåkingmessige kontrollen av grensa.*

Forvaltning kan være på mange nivåer fra det strategiske, via det operasjonelle og ned til det taktiske utførende nivå med konkrete oppgaver i området. Jeg vil avgrense mitt arbeid til det som foregår i grenseområdet og derfor er denne definisjon valgt.

2.1. Teori og begreper for utviklingen av en grense

Studiene av grenser og opprettelsen av de har bidratt til definerte prosedyrer for å studere grenser og grensespørsmål. Den franske juristen Lapradelle og den amerikanske geografen Jones definerte hver for seg en serie faser en ideell grense vil passere. Lapradelle identifiserte fasene som: forberedelse, beslutning og iverksettelse/utførelse, mens Jones definerte fasene

anvisning, avgrensning, grensefastsetting og administrasjon(Prescott and Triggs:2008:9).¹

Hver på sin måte forsøkte de å lage en slik inndeling for å dekke forberedelse gjennom avgrensning. Problemet med grensesettingen blir først debattert på det politiske nivå og deretter på det tekniske nivå. Det viktige er å få retningslinjene klarlagt slik at grensen kan beskrives og en beslutning fattes. Iverksettelsesfasen vil bære preg av fysisk oppmerking basert på beslutningene. Jones tilførte også en siste fase kalt administrasjon som dekker oppfølging og vedlikehold av grensemarkeringer.

Verken Lapradelle eller Jones hevdet at alle grensedannelser måtte gjennom alle disse fasene, i noen tilfeller ble den første foreslåtte grenselinjen også til en ikke oppmerket grense og i noen tilfelle er grensen så godt kjent at man kan gå rett til avgrensning og grenseoppmerking. Jones konkluderer også med at hver grense er unik og generaliseringer gir usikker gyldighet. Etablering en grense må håndteres som en enkeltstående tilfelle(ibid:10). Denne slutningen er det stor enighet om blant fagfolk og dette er en av grunnene til at det er få alternative teorier. De som har forsøkt å utdype dette nærmere er Boggs som i 1940 forsøkte å påvise en indeks på kvaliteten av en grense med bakgrunn i lengde og areal. Han forsøkte å påvise at den relative påvirkningen på grensen hadde en direkte sammenheng med befolkningens størrelse. Boggs laget med dette som grunnlag en ny faktor ved å multiplisere indeksen med befolkningstettheten i landet. En annen forsker, Higgs påviste imidlertid samme år at denne sammenhengen ikke var valid som basis for sammenlignende forskning(ibid:10). På 1960 - tallet forsøkte Dorion å følge opp Boggs lignende teorier, men hadde ikke mer hell i sitt forsøk med empirisk utgangspunkt i studier av grensene i Quebec og New Foundland. Noen klar sammenheng mellom befolkningstetthet og lengde av grensen til et valid kvalitetsbegrep på grensen, ble ikke påvist og er derved falsifisert(ibid:10). Det er forventet å finne en utvikling i dannelsen av grensen og grenselinjen i tråd med de ulike fasene² til Lapradelle og Jones.

Nasjonale grenser har fra 1920 blitt publisert i "League of Nations Treaty Series" etterfulgt av dokumentet "United Nations Treaty Series" (ibid:10). Oversiktene har ikke vært komplett, men har gitt en god oversikt over grensene som er akseptert av det internasjonale samfunn og de Forente Nasjoner (FN). Imidlertid har både bruken av kart i forskjellig målestokk, oppløsning og generelt nøyaktighet medvirket til at denne oversikten ikke er komplett. Oversikten over grenser hos FN³ viser med all tydelighet at for å løse interessekonflikter er den enkleste måten samarbeid og forhandling.⁴ Årsakene til dette kan nok være flere, men det er sannsynlig at en grense som er utviklet med de berørte er sterkere forankret. En grenselinje

¹ Den franske forskeren Lapradelle brukte begrepene og utledet de på følgende måte: "Allocation"- den første politiske delingen av landområdet, "delimitation" – her menes identifisering av en grenselinje. "Demarcation"- refererer til den fysiske oppmerkingen i landskapet, mens det i "administration"- ligger forholdet til vedlikehold av grensemarkeringen for hele levetiden.

² De fire stadiene til Jones er: anvisning, avgrensning, grensefastsetting og administrasjon.

³ United Nations Treaty Series

⁴ Eksempler på dette er mange, fra de senere år har i 2003 har Frankrike og Spania blitt enige om hvordan de skal arbeide sammen for å pågripe baskiske separatister i grenseområdene. I 2005 ble Kina, Filippinene og Vietnam enige om felles seismiske undersøkelser selv om de er uenige i hvem området tilhører.

hensyntatt de naturlige fysiske, kulturelle og sosiale skillelinjer, vil lettere bli akseptert som legitim. Dette øker også mulighetene for samarbeid i stedet for konfrontasjon ved grensen.

Den tyske geograf Ratzl laget et sett lover som skulle forutsi hvordan stater oppførte seg i forhold til internasjonal lov. Ratzl mente at statene var levende enheter med grenser som var dynamiske og når grensene ble statiske tydet dette på midlertidig stans i de politiske ambisjonene.

Ratzl's lov nummer 1 (1897) sier at evolusjonen av grenser ("boundairies") kan bli definert som en streben mot en forenkling og med dette er forkorting av grenser(ibid:7).

Lov nummer 2 (1897) er i samsvar med den generelle historiske lov der grenser for de store områdene griper om grensene til de mindre(ibid:7).

Disse lovene er det ikke vanskelig å finne eksempler på mellom Tyskland og Østerrike på 1800- tallet og spesielt grensetrekkingen mellom de europeiske kolonimaktene i Afrika.

Ratzl hevdet også at den politiske balansen mellom land også gjenspeilet seg i karakteristikken av grensene mellom landene. Synet gjenspeiler en makt og realpolitisk virkelighet der de som er størst får størst innvirkning på bekostning av de geografisk og maktpolitisk mindre mektige.

En annen som fremhevet geografis betydning for utforming av nasjonal politikk og utviklingen av internasjonal relasjoner er den amerikanske politiske forskeren Spykman. Han vektla at grenseendringer er indikasjoner på skifte av balansen av styrker, forårsaket enten med økning på den ene siden eller reduksjon på den andre siden av grensen(ibid:8).

Ut fra det teoretiske arbeidet til Ratzl forventer jeg å kunne finne empiri om den norsk – russiske grensa som er innenfor de hovedfunn Ratzl påviste. For det første hevder Ratzl at en av årsakene til at det ikke er bevegelser ved grensa betyr at det ikke har vært politiske ambisjoner mellom de tilgrensende nasjonene. Oppgaven forventes å avdekke store spenninger mellom Norge og Russland ved grensa.

Spykman's teori konkretiserer Ratzl's arbeid og hevder at grunnlaget for grenseendringer er opp- eller nedringing av militære styrker ved grensen. Empirien vil gi svar på om denne teorien har hatt stor eller liten betydning for denne problemstillingen.

Ratzl's lov nummer to sier at de store landene griper om grensene til de små land. Man kan forvente at Russland som en stormakt, vil forsøke dette, men samtidig er grensa til Norge kort sammenlignet med Russlands totale landegrense. Kritikken av Ratzl's teori er at etter 1945 har de fleste endringer i balansen mellom naboland, ikke har medført endringer i politiske grenser(ibid:8).^{5, 6, 7.} Ratzl's empiriske grunnlag var relatert til historien frem til år 1900 og vil således være basert på europeisk historie frem til da. Jeg forventer at det i min empiri er tydeligere at grensene generelt er mer

⁵ Både på kort og lang sikt

⁶ Grenser her er "Boundairies"

⁷ Eksempler på dette er bl.a. den manglende politiske endringen i Laos og Kambodsja etter Vietnams påvirkning i 1980 årene. Et annet eksempel er Midtøsten der krigen mellom Iran og Irak i 1980 – årene ikke medførte endringer i grensene med Russland, Tyrkia, Pakistan eller Syria. Det som har vært like fremtredende er at land har fått territorier for innsats i kriger eller som resultat av felles forståelse mens det angivende land var sterkest

statiske, gjerne preget av balansen skapt av den "kalde krigen" og fremveksten av internasjonale organisasjoner som FN.

I 1920 årene vokste det frem en skole av "Geopolitikere" studenter som studerte polisk geografi ledet av den tyske generalmajor Haushofer. Studieretningen fremhevet geografi som en viktig faktor i den politiske utviklingen og fremhevet at Tyskland igjen skulle bli sterk. Haushofer foreslo at de kulturelle grensene skulle være normgivende for de fysiske grensene og at etnisk homogenitet skulle vektlegges i betydelig grad. I tillegg burde de etniske områdene omslutes av en militær grense på utsiden av dette for å hindre overraskelsesangrep. Det er forskjell på norsk og russisk kultur og denne forskjellen vil kunne være en faktor som påvirker dannelsen av grenselinja og aktiviteten ved grensa(ibid:9).⁸

Forskere fra forskjellige disipliner har skrevet om uenigheter ved landegrenser; felles er at de har gjennomført studier av den enkelte situasjoner og identifisert årsakene til uenighetene. Viktigste er årsak til en forverret utvikling og det enkelte lands mål. Dernest er det viktig å fastslå hvilke argument som brukes for å rettfærdiggjøre holdninger og handlinger. Til sist vurderes resultatet som følger av avgjørelsen eller fortsettelse av konflikten(ibid:11). Jeg vil derfor benytte kunnskap om utviklingen om den norsk – russiske landegrensen og vurdere utviklingen mot den bilaterale grenseavtalen.

2.2. Presentasjon av teorier innen internasjonal politikk og internasjonale relasjoner

Avsnittet vil trekke frem sentrale begrep og relevant teori innen internasjonal politikk(IP) og internasjonale relasjoner(IR) som presenteres her og nyttes videre i analysen i de påfølgende kapitel.

Det er grunn til å anta at utviklingen av landegrensa er sterkt relatert til teorier om IR og IP.

Teori er viktig i IR og IP fordi det er viktig å kunne skille de viktige faktaene fra de mindre viktige. Ulike teorier legger også vekt på forskjellige forhold som vesentlige og uvesentlige, ved å velge flere alternative teorier vil oppgaven inneholde en mer variert drøfting som leder til alternative forståelser. Teoriene er med dette et utgangspunkt for å bringe et system i hvordan observasjoner av fakta tolkes og forstås.

2.2.1. Realismen

Realismen har en sentral posisjon innen beskrivelsen av internasjonale relasjoner og finnes i en klassisk og en nyere variant. Realismen har tradisjon for å analysere de tiltak en stat må gjennomføre for å føre en maktpolitikk for sine nasjonale interesser(Scott Burchill:2005:29). Klassisk realisme er viktig å forstå da den har vært så dominerende over lang tid.

⁸ I Afrika ble de første grensene mellom de koloniserte områdene trukket i rette linjer, mens de var enige om at dette skulle endres til grenser som gjenspeilet fordelingen av folkegrupper, viktige handelsruter og elver. De områdene der grensene fortsatt ble opprettholdt i rette linjer, var i ørkenområder. Imidlertid er det også eksempler bl.a. Indonesia som invaderte deler av Timor i 1975 frem til 1999 da folket igjen fikk gjennomføre egne valg. Kuwait som ble erobret av Irak i 1990 og ble frigjort av styrker med FN mandat.

En klassisk realist som Thomas Hobbes hevder i tre påstander at 1) Menn er like, 2) de samhandler som i et anarki og 3) de drives av konkurranse, mistillit og ære(ibid:32).⁹

Statene har sjelden anarki men har etablert et hierarkisk politisk styre, selv lite effektive regjeringer klarer som regel å tilby sine innbyggere sikkerhet og vern av eiendom. Dette reduserer behovet for en overnasjonal overbygning. Internasjonalt anarki betyr fravær av overstatlig styring og bidrar til konkurranse mellom stater. I følge Hobbs gjør økonomisk og materiell ulikhet at mange stater ikke lenger er med i maktkampen. Hobbs bruker begrepet stormakter om nasjoner som kan påføre andre stater store tap, uavhengig av geografisk avstand, og slike stater er ifølge Hobbs likeverdige(ibid:34). Hobbs sier at like parter er de som kan ramme hverandre hardt og opptre egoistisk. Teoriene til Hobbs er meget maktpolitisk orientert og denne makten skal brukes til å fremme nasjonale interesser.

I nyere tid er Hans Jørgen Morgenthau av de nyere klassiske realister fra midten av 1900 tallet. Han hevder relasjonene må relateres til den menneskelige natur. Morgenthau understreker at stater ikke handler etter moral og juridiske prinsipper, men ut fra vurderinger relatert til nasjonens makt og mulighet til å fremme egne interesser(ibid:48). Hans kritikere fremhever imidlertid problemene med å bruke slutninger fra individnivå for å forklare hvordan stater opptrer på kollektivt nivå.

Nyere realister som Kenneth Waltz¹⁰ hevder at politiske strukturer er definert basert på organisering, fordeling av funksjoner og kapabiliteter. Waltz er en av neorealisterne fra 1970 – tallet som fremhever hierarki og anarki som de prinsipielle forskjellige måtene å organisere samfunnet på(ibid:35).

Neorealisterne baserer ikke sine slutninger på antagelser om den menneskelige natur slik de klassiske realistene gjør. Nasjonene er organisert i et forhold av autoritet og hierarki; dersom dette ikke er tilfelle er nasjonen anarkisk.

Hierarkiets oppbygging sier Waltz har sin styrke i at det bygges ut med over og underordnede som fordeler oppgaver og myndighet og gir den totale organisasjonen mange kapabiliteter. Dette muliggjør også skillet mellom lovgivende, utøvende og dømmende makt. Dersom denne sameksistensen og hierarki ikke er mulig sier Waltz at nasjonen blir et anarki der man bygger opp parallelle kapasiteter og ikke samarbeider godt for å utføre oppgaver.

I en anarkisk nasjonal politikk med lite fordeling av oppgaver vil politikken bli sterkt preget av den uavklarte situasjonen og det parallelle arbeidet og redusere den nasjonale muligheten til innflytelse internasjonalt. Den enkelte stat må skaffe seg makt og er alene til å trygge sin maktbase. Makt er en kilde til sikkerhet og derfor blir denne maktkampen viktig.

For små stater, som Norge, vil dette ifølge Waltz prege politikken ved at man vil forsøke å balansere de kreftene som påvirker nasjonen. Dette kan gjøres ved å samarbeide med andre, helst sterke stater for å danne en motkraft. Realismen peker imidlertid ikke mot sterke bindinger mellom stater. Statene kan danne allianser, men realismen hevder disse alliansene lever kun så

⁹ Menn må i denne sammenheng og språk fra 1650 forstås som datidens ledere, som var menn.

¹⁰ Kenneth Waltz er en nyere strukturell realist(neorealister).

lenge de sterke har interesse av at alliansen opprettholdes. Alliansene er heftet med betydelig svakhet og realistene vil hevde at den enkelte stat egentlig bare kan stole på seg selv. Realismen beskriver derfor nasjonene som opptatt av makt og innflytelse; og realismen gjør krav på å være den teoriretningen som forklarer hvordan nasjonene handler mest riktig.

Argument brukt mot realismens innflytelse er i dag det faktum at det i internasjonale relasjoner er så mange forhold som ikke realismen omtaler. Realistene vil forsvare dette ved å hevde at de beskriver de viktigste forhold for nasjonale og internasjonale relasjoner. Eksempler på dette har vi i Norges tilknytning til USA og NATO for å motvirke Sovjetunionens påvirkning under den kalde krigen, på andre siden av jorden Mongolia sin tilknytning mot Sovjetunionen, som en motpol til Kina.

2.2.2. Liberalismen

Liberalismen fokuserer på den enkeltes rettigheter og den enkeltes mulighet til politisk frihet, demokrati, grunnlovsfestede rettigheter og likhet for loven (ibid:55). Disse verdiene og idealene mener liberalistene er grunnlaget for forholdet mellom aktørene internasjonalt der samarbeid og frihandel er viktig for den videre utvikling. Liberalistene er utviklingsoptimister og tror at en fredelig verden er mulig. Internasjonal debatt bør foregå i internasjonale fora som FN. Utviklingen etter jernteppets og kommunismens fall har medført at det i verden i dag er gode forutsetninger for at samarbeidet skal styrkes ytterligere. Sentralt hos liberalistene er også troen på at demokratier ikke går til krig mot hverandre. Med respekt for enkeltmenneskets rettigheter og i en dynamisk og globalisert verden er liberalismens syn at nasjonalstatens betydning er svekket.

Andre og særlig realistene vil argumentere mot dette og vil heller understreke at det nå er om lag 200 stater i verden og det er ikke utsikter til at det blir færre. Nasjonalstaten er også den institusjonen som kan straffe mennesker og som kan binde nasjonen mot internasjonale lover og rettigheter (ibid:82). Til tross for globalisering har nasjonalstatene som har monopol på å eie og bruke militære maktmidler og en rett til å skattlegge innbyggerne.

Utviklingen de første årene på 1990 – tallet ga håp om en utvikling i liberalistisk retning, spesielt i øst Europa der mange land og folk ønsket å vende seg mot vesten for å endre måter organisere samfunnet på. Ved angrepene på Tvillingtårnene i New York (2001) ble fokus igjen endret. Angrepet og de påfølgende militære aksjoner signaliserte at vestlig levesett og verdier kanskje ikke kan forventes å bli universelle.

2.2.3. Konstruktivismen

En tredje retning innen internasjonal politisk forståelse er konstruktivismen. Fremveksten var preget av den kalde krigens slutt på 1990 – tallet da debatten var dominert av realister og liberalister. Begge disse teoriretningene hadde vanskelig for å forutse hva som kunne komme til å skje videre.

Nicholas Onuf var en av de som satte ord på denne nye virkeligheten og beskrev at det etter avslutningen av den kalde krigen var nødvendig for nasjonene å gjennomgå egne nasjonale interesser(Onuf:1989).

Konstruktivistene hevder at nasjonale interesser ikke er fast definerte, må forstås i lys av normer og identitet. En nasjons identitet forstås som hvordan statene til enhver tid ser seg selv i relasjon til andre stater på den internasjonale arena. Konstruktivistene er opptatt av at aktivitet må tilskrives mening og virkeligheten må fortolkes. Derved skapes en sosial virkelighet og statene skaper et samfunn.

I denne sosiale virkeligheten ser konstruktivistene tre fellestrekk:

Det første er at de normative og idealistiske strukturer er like viktige som de materielle strukturene. Systemer for deling av ideer, tro og verdier har også strukturelle karakteristikk og påvirker både sosialt og politisk. Derne er konstruktivistene opptatt av hvilke sosiale omgivelser aktørene er i.

Institusjonaliserte normer definerer hvor aktørene deltar og dette skaper deres virkelighet.

Omgivelsene former den enkelte og påvirker mer enn det som kanskje vises gjennom handlinger og uttalelser slik neo - realister og – liberalister hevder. Konstruktivistene hevder aktørenes omgivelser og erfaring er viktig for å vite hvordan meninger har blitt dannet.

Tredje fellestrekk er at aktørene påvirker organisasjonsstrukturene og organisasjonsstrukturene påvirker aktørene i et gjensidig samspill.

3. Dannelsen av grense mot Russland frem til 1920

Jeg vil i denne delen av oppgaven svare på problemstillingen i oppgaven som er:

Hvordan har Norges statsgrense mot Russland blitt etablert, utviklet og forvaltet over tid og hvordan kan dette relateres til skiftende storpolitiske omgivelser?

Besvarelsen er delt i forskjellige deler for å gi leseren en god oversikt over tema og problemstilling som følger: Tredje kapittel omfatter utviklingen frem til år 1920. Dette ble et skille med den russiske revolusjon i 1918 og med finsk landegrense til Barentshavet fra 1920.

I kapittel fire vil jeg gjennomgå perioden fra 1920 til 1990, dette er en periode med følgene av den russiske revolusjon, andre verdenskrig og hele perioden med "kald krig" frem til oppløsningen av Sovjetunionen og overgangen til Russland.

Perioden fra 1990 til 2010 inkluderes i kapittel fem og leder derved frem til hvordan grensen er forvaltet frem til 2010 og mulig fremtidig utvikling ved grensen. Kapittel seks vil være en konklusjon og svare på problemstillingen.

3.1. Dannelsen av grense mot øst og Russland frem til år 1826

Så tidlig som 6000 år.f.kr. er det ved Barentskysten registrert tegn etter mennesker som trolig benyttet seg av de rike forekomstene av fisk og dyr i vannet(Jackson M.fl:2005:158). Nordområdene, med nåværende Troms og Finmark, Murmansk og Arkhangelsk var likevel i år 1000 e. kr meget tynt befolket og hadde liten økonomisk betydning. I stor grad var dette et fellesområde mellom Norge, Sverige, Finland og Russland. Landene som hadde interesser i området ønsket skatteinntekter og dette var motivasjon for herskerne til å hevde sin innflytelse.

I år 1054 ble det en splittelse mellom paven og Patriarken i Konstantinopel som gjorde at det ble et skille mellom pavekirken og den ortodokse kirke i nordområdene(Ruud:2007). Paven støttet den norske siden uten at det ble noe stor uenighet om dette. I samme tidsperiode nevnes ordet grense i skriftlige norske kilder. I Olav den helliges saga, uttaler bonden Brynolv Ulvlade: "Vi bønder vet fra gammel tid hvor rette landegrensen er mellom Norges konge og Sveakongen og Danskekongen; av hvor Gautelv¹¹ har skilt fra Venneren til sjøen, nordenfor der Markene til Eidskog, derfra Kjølén helt til Finnmark."

Det er på det rene at det var utstrakt handel mellom de norske og de russiske områdene i mange århundrer. Handelen startet allerede i sagatiden og gikk mellom Nord - Norge til Kvitsjøen og områdene østenfor. Fra om lag år 1200 virker denne veien å brukes mindre til handelsreisende og interessen for området reduseres betydelig. Allerede i 1251 blir det hevdet at en grenseavtale mellom Håkon Håkonsen og Alexander Nevskij ble inngått.

¹¹ Gøtaelva

Andre kilder vil hevde dette ikke var tilfelle, men at det hele var et ønske fra norsk side, eller at det var en form for enighet på regionalt nivå mellom Norge og Novgorod(Jackson M.fl:2005:41).

Første gangen i norsk offisiell sammenheng grense i området nevnes, er i en freds- og grensetraktat mellom Norge og handelsrepublikken Novgorod (Estland) fra 1326. Novgorod hadde kontroll med handelen i indre Østersjøen og hadde både krevd skatt og plyndret på kysten av Troms og Finmark, helt ned til Bjarkøy. Kongen Magnus Eriksson ville ha en slutt på dette, og man ble enige om at de gamle grensene mellom rikene skulle respekteres. Entydige landegrenser fantes fortsatt ikke(Ryvarden:2005:9). I resten av Europa preges situasjonen av det samme, handelen begynner å vokse og statene eller kongene forsøker nå å bekrefte sin status og innflytelse for å kontrollere handelen i områdene. I denne perioden er det rene maktpolitiske krefter som rå, kongene er eneveldige og samler mest mulig makt rundt seg.

Sett opp mot teori for internasjonale relasjoner er det i denne perioden realistisk teori som beskriver samhandlingen mellom stater. Det bygges allianser, men dette er for å bygge seg maktallianser for selv å stå sterkere. Kriger er nødvendig for å opprettholde og forsterke innflytelse, hærer av leiesoldater krever at man har inntekter og skattlegging av handel bidrar til finansieringen.

I nord fortsetter handelen, mange steder med samene som formidlere og mellommenn. Først på 1500 – tallet dukket markedsplasser opp der handelsreisende kunne møtes og bytte handelsvarer.¹² Denne økte interessen fører til at utviklingen akselereres, handelen i nordområdene begynner å ta seg opp og samtidig lages det nye grenseavtaler i 1493, 1507 og 1516 og allerede fra disse tidspunkt oppfatninger om en grense(ibid:35). Store deler av dagens Øst Finnmark – Kola oppfattes imidlertid som en allmenning. Handelen i den nordlige delen av Danmark – Norge øker markant utover 1600 tallet og foregår tilnærmet uregulert frem til perioden 1704-1722 da Russland innfører tilnærmet monopol på fiskehandel på Kola(ibid:110).

Avtalen fra 1493 sier at grensa skal være som den er, ressurser skal deles etter grensa og tvister skal løses. Avtalen tok utgangspunkt i avtalen fra 1326 og den beskriver Vardø som et sted i Norge og blir derfor en skillelinje i området(ibid:33-35). Til forskjell fra 1326 - avtalen, blir ikke "nordområdene" lenger behandlet som en enhet, men man deler terrenget mer. Denne inndelingen var imidlertid ikke fastsatt kart eller i terrenget og områdene overlappet da også skattemessig. Avtalene fra 1507 og 1516 utdyper sider av forholdet mellom statene, med er ikke mer konkret om hvor en påvist grense skal gå.

¹² Navnet på disse var ofte lappemarkeder, fordi en viktig salgsvare var skinn og pels som samene solgte. Kjente plasser var Varanger- markedet, Kjörvåg – markedet på Fiskerhalvøya og Kegor- og Kilidin – markedet øst for Kolafjorden. I tillegg til skip fra de nordlige deler av Norge kom også båter fra Trondheim og Bergen sammen med fartøy fra England, Danmark og Nederland.

Flere land krevde skatt i disse områdene men det var til en viss grad tilpasset hvor langt øst eller vest man bodde eller hadde tilhørighet til. I 1530 sender den norske skatteoppkreveren brev til Olav Engelbrektsson der han gir inntrykk av at det er ryddige forhold til Russland og at det er gode forhandlinger med lokalbefolkningen om betaling av skatt. Grensens tilstedeværelse bekreftes også fra russisk side der instruksjoner fra Tsar Vasilji til sin skatteoppkrever tilkjennegir at grensa er i området Varanger - Vardøhus festning(ibid:57). De hyppige avtalene i denne perioden vitner om at det er sterk interesse på begge sider om å bli enige.

Ellers i Europa er det samtidig en sterk imperialistisk drivkraft for å komme ut i verden å oppdage nytt land og erobre verdier. I 1492 går Christoffer Columbus på land i Amerika og baner veien for hundreår med markante hendelser innen oppdagelser, utnyttning av kolonier og handel over store deler av verden. Lapradelle og Jones utviklet en teori der de hevder grensedannelse må gjennomgå flere faser før grensen blir endelig. Vi ser her at fra å være et felles område innskrenkes dette sakte men sikkert mot en fast linje i terrenget. Med avtalene fra 1493 til 1516 innskrenkes og stadfestes fastpunktene for at man senere kan fortsette avgrensningen. Så langt ser dannelsen av grensa ut til å være i tråd med Jones sine stadier. Jeg har definert grense som fysisk oppmerket linje som skiller et lands område fra et tilstøtende lands område. Dette er ikke tilfelle i disse avtalene og vi har derfor ikke etter 1516 en entydig grense mot Russland.

Kirken var på 1500 tallet aktiv med for å påvirke innbyggerne i område. På russisk side ble dette utført med godkjennelse av den russiske Tsar. Et eksempel på dette er den hellige munken Trifon som i 1565 grunnla et kloster i Petchenga med 50 munkere og 200 klostertjenere.¹³ Utover 1500 - tallet overvintrer nordmenn på Kolahalvøya og noen blir permanent fastboende. De norske bosetterne hadde effektive fiskemetoder og i 1570 årene var de første faste handelssted på Kola etablert(ibid:108). Det er i perioden mot år 1600 en meget sterk økning i samhandel og samkvem på tvers i Nordkalottområdet. Myndighetene ga få begrensninger på denne handelen, utvikling og veksten er stor i denne perioden.

Konstruktivistisk teori fremhever at normer og idealer påvirker måten vi organiserer samfunnet på lik linje med de formelle strukturene. I denne perioden ser vi tydelig hvordan forskjell i kultur og livssyn påvirker grenseavtalene. Selv om mennesker, bor midlertidig eller permanent på "motsatt" side beholder de sin tilhørighet og forskjellene reduseres ikke i perioden. Dette ser ut til å påvirke den senere grensetrekkingen i betydelig grad.

¹³ Virkeområdet til klosteret strakk seg vestover til Neiden og Pasvik. Virksomheten til presten ble finansiert gjennom støtte fra Tsaren, da Trifon fikk lov til å kreve skatt. Kolonialisering av Kvitsjø området og Kola by ble også befestet i 1583. Klosteret ble imidlertid brent av et finsk - svensk streifkorps jula 1589, men et nytt kloster ble bygd opp ved befestede Kola. (Einar Niemi (red): Pomor: Nord – Norge og Nord - Russland gjennom tusen år, s.10)

Utenforliggende forhold skulle imidlertid få betydning for grensen i nord. Etter oppløsningen av Kalmarunionen mellom de tre nordiske land i 1523, var det i perioder store feider mellom Danmark - Norge og Sverige. Syvårskrigen mellom 1563 og 1570 med fredsslutning i Stettin endte uten landavståelser. Sverige oppga imidlertid alle krav på Norge, Skåne og Gotland, mens danskekongen Fredrik II oppga sitt krav på den svenske tronen. Ved Sverige og Russland sin fredsslutning i 1595 godtok Russland kravet fra Sverige om skattlegging helt sør til Tysfjord, og svensk innflytelsesområde var da fra hele veien fra Varanger til Malangen(Ryvarden M.fl:2005:10).

Den Dansk – Norske kongen Kristian IV besøker Finmark i 1599 for å markere norsk tilstedeværelse og for selv å se forholdene i området. Han etablerte Årø fort utenfor Alta, samtidig som han flyttet en festning til Vardø (Vardøhus) for å markere norsk suverenitet. I samme tidsperiode virker skattleggingen å komme i system, og fra omlag år 1595 er det "landsbyen" som betaler skatt.¹⁴ Belastningen er tilpasset den arbeidskraft i form av antall menn som bor i "landsbyene." Langs kysten slutter størsteparten av den russiske skattleggingen vest for Varangerfjorden, men noe skattlegging foregår redusert helt ned til Malangen (Tromsø)(Jackson M.fl:2005:50). På østsiden av Varangerfjorden og utover Kolahalvøya ble det samme gjennomført av norske utsendinger med gradvis avgrensning i skattebelastningen etter geografiisk plassering østover.

Omkring år 1600 var det sterk fokus fra den Dansk – Norske kongen mot områdene i nord. Denne interessen relatert til realistisk teori kan forstås som et forsøk på å befeste områdene som Dansk – Norsk og sikre oppslutning om kongens makt og styrke de nasjonale interessene vis a Russland. Sverige ønsket innflytelse i området og forbindelse til Barentshavet og presset hardt mot Danmark - Norge og de andre landene i nord for dette. I 1611 startet Kalmarkrigen, mellom Danmark – Norge og Sverige der deler av årsaken var kampen om innflytelse i Nordområdene. Krigen sluttet i 1613, med Sverige som den tapende part. Sverige mister her retten til å skattlegge sjøsamene fra Tysfjord til Varanger. Kystbefolkningen blir nå underlagt norsk jurisdiksjon og Norge tydeliggjør med dette sitt myndighetsområde. Danmark – Norge og Russland fremstår som de dominerende parter i området.¹⁵

1709 startet den store nordiske krigen ved at Danmark – Norge erklærte krig mot Sverige. Svensk skattlegging og ekspansjon i Troms og Finnmark var igjen en viktig årsak til dette. Krigen sluttet ved Karl XII fall i Halden i 1718, og general Armfelt's katastrofale tilbaketog til Sverige. Fredsslutningen 3. juni 1720 endte med at egne grensekommisærere skulle utnevnes og innen tre måneder reise til stedet for å justere grensen mellom begge "Finnmarkene", et område som omfattet store deler av Nordkalotten i

¹⁴ På russisk ble navnet Luki brukt om disse småsamfunnene.

¹⁵ Norge er som del av unionen med Danmark på den tapende siden i trettiårskrigen 1618 – 1648 og må ved fredsslutningen i Brømsebro 13. august 1645, avstå Jemtland og Härjedalen. Danmark – Norge angriper Sverige igjen i 1657, der de igjen taper og Trondhjems len må avstås. Trondhjems len ble gjenerobret av general Nils Bjelke, og formelt tilbakelevert i 1660 (Ryvarden:2005:10-11). Gyldenløvefeiden i perioden 1675 – 1679 endte uten landavståelser, men med klausul om at den Norsk – Svenske grense skulle gjennomgås.

samsvar med tidligere fredsslutninger.¹⁶ Prosessen skulle gå frem til 24. september 1734 før den defensive alliansetraktaten ble underskrevet(Ryvarden M.fl:2005:13).^{17, 18}

Arbeidet med påvisningen og merking av grensa mot Sverige gikk sakte og først i 1744 kommer arbeidet med fastleggingen frem til Finnmark, det hadde da gått 95 år siden starten i sør. Etter store områder uten spesielle problemer fikk man i Kautokeino utfordringer grunnet sterkt svensk lokalt nærvær.¹⁹ Samene i området betalte da også skatt til både Sverige og Danmark – Norge(ibid:20-21). Høsten 1749 ble de avsluttende grenseforhandlingene påbegynt i Strømstad. I forhandlingene oppga Norge hele Sarna og søndre Idre, mot at Norge fikk områder øst for Femunden og hele Kautokeino, Karasjok, Nesseby, Sør – Varanger og Polmak. Partene, Sverige og Danmark - Norge var enige om å avslutte trekkingen av grensa ved Golmesoivi, omtrent 30 km sørøst for Polmak ved Tana, på grunn av mulige konflikter med russerne. Enare og Utsjokk ble Svensk – Finsk, mens det lengre nord var et fellesdistrikt. (Ryvarden:2005:23).²⁰

Langs store deler av Norges grense mot øst var det naturlige fjell, vann og eller store områder uten stor bebyggelse som utgjorde grenseområdene. På innlandet i Finnmark var det derimot store åpne områder som ble benyttet av mange. Dette fellesdistriktet ble i stor grad brukt av den samiske befolkningen som fikk føling med utfordringene knyttet til fremveksten av landegrense mellom statene. Samene flyttet reinsdyr fra beite ved kysten om sommeren og lenger øst på høsten til steder det var lettere å finne vinterbeite. Dette felles området i nord hadde til tross for at grensa ikke var fastsatt, ikke bidratt til alvorlige problemer i forholdet mellom Danmark - Norge og Russland. Flere forsøk ble gjort mellom hovedstedene St.Petersburg og København men uten hell. I 1784 satte General – guvernøren i Arkhangelsk, Tutolmin grensa ensidig fra Russisk side. Offisielt ble grensetrekkingen tatt opp til drøfting igjen i 1797 men ingen løsning ble oppnådd og hele spørsmålet ble igjen utsatt(Jackson M.fl:2005:64).

Avtalene fra 1493, 1507, 1516 legger mye av grunnlaget for en grenseavtale men selv i 1797 er det tydelige at forutsetninger å fastsette en endelig grenseavtale ikke er klare. Jones har i sin teori om grensefastsetting klarlagt at grensene generisk må gjennom fasene anvisning, avgrensning, grensefastsetting og administrasjon.

¹⁶ Utfyllende kommentar: Det gikk tiden fra 1720 frem til 1725 før Svenskekongen utnevnte folk til å gå opp grensen, danskene responderte ikke og i 1728 foretok Sverige neste henvendelse, da svarte Danmark - Norge at når fastsettelsen av Finnmarkens grense slik det var bestemt tidligere var sluttført kunne man komme tilbake til andre uoverensstemmelser.

¹⁷ Utfyllende kommentar: Dette gjorde slutt på 400 år med uoverensstemmelser. Men enda en gang skulle det ta tid å oppnevne grensekommisærer med riktig myndighet, ikke bare skulle den løse tvister, ”men også fastslå hvor den rette grense skulle gå.”

Første møte mellom Dansk- Norsk og Svensk landmåler fant sted 29. april 1738.

¹⁸ Freden etter den Store Nordiske krigen i 1720, ga avklaringer på grensa på områder i sør.

¹⁹ Den første kirken i Kautokeino var oppført av svenskene allerede i 1701.

²⁰ Traktaten fastslo at grensen skulle merkes med nummererte steinrøyser i løpet av 7 år, fra 1752 til 1759. Først i 1766 var nummererte røyser og kart klar for ratifisering og godkjenning. Strømstadtraktaten ble etter to års arbeid undertegnet den 21. september 1751(Ryvarden:2005:23).

I avtalene og arbeidet i 1797 er trolig hovedlinjene for en grensefastsetting på plass. Likevel har man ikke det nødvendige for å konkretisere dette videre til grensefastsetting. Påvirkningen her kunne også komme av den manglende innvolveringen av lokalt nivå som nok mente nåværende forvaltning som et fellesområde fungerte bra og som var tilpasset samenes behov for beiteland.

Napoleonskrigene 1807-1809 førte til at Sverige måtte avstå Finland til Russland, dette medførte at Norge fikk en lang grense mot Russland. Norge og Danmark ble igjen under samme styre og det ble nå diskutert grensespørsmål på tre forskjellig nivå. Lokalt nivå mellom Kola og Vadsø, regionalt mellom Arkhangelsk og Tromsø og på nasjonalt nivå mellom St. Petersburg og Christiania. Russland anerkjente uten problemer den norsk – svenske grensen nord for Treriksrøysa fram til Golmesoivi, dette var den samme som det fra Norsk side ble klarlagt allerede i 1751. Områdene videre østover og fellesbeitene manglet grenseoppgang og det ble derfor i 1825 nedsatt en felles kommisjon av Tsar Alexander I og Kong Karl Bernadotte som påbegynte sitt arbeid.

Føringene fra Karl W. Nesselrode til Oblt Valerian Galyamin, som fikk ansvaret som russisk delegasjonsleder var å(ibid:65):

- 1) Ikke under noen omstendigheter berøve tidligere bebygd russisk land.
- 2) La Norge få udiskutable områder.
- 3) Forsøk å dele distrikter der begge har rettigheter.
- 4) Folk som blir splittet må gis mulighet til jakt og fiske på tvers av grensa, men må etterleve det andre lands lover og skatt.
- 5) Oppføre seg pent, være sosial som venner og alliert med Russland.

Allerede året etter var grenseoppgangen gjennomført, Det var en viss uenighet hvor grensen skulle gå, norsk side hevdet at grensen måtte gå noe øst fordi dette muliggjorde uttak av ved til bruk ved Vardøhus festning. Det ble fra russisk side hevdet at Pasvikelva skulle følges til Varangerfjorden, men dette ble avvist fra norsk side, som hevdet at Grense Jakobselv var passende. Noen tilpasninger ble gjort blant annet i forhold til den russiske kirken ved Boris Gleb. Denne lille avståelsen ble fra norsk side brukt som et argument for at grensa videre nordover skulle gå langs Grense Jakobselv. Vedtak om denne grensen ble gjort, avtalen ble skrevet på fransk og signert på et russisk marinefartøy av Oberst Spøck og Oberst Garamin. 2. mai 1826 ble avtalen signert av de respektive regjeringer i Russland og Danmark - Norge, og dermed var Norges landegrense fastlagt slik vi kjenner den i dag(Johnsen:2009), (Ryvarden M.fl:2005:28), (Jackson M.fl:2005:62).

Fastsettingen av grensa var omstridt i de områdene som ble omfattet av grensetrekkingen. Fra norsk side var det sterk kritikk av at det norske området skulle ha gått nærmere Enare - sjøen for å bidra til et større område til vinterbeite av rein. Oberst Garamin på russisk side ble etter underskrivingen av avtalen beskyldt for korrupsjon ved at han hadde gitt for mye til Norge. Årsaken var at Grense Jakobselv ble grensa mot havet og at ikke Pasvikelva ble fulgt ut til Varangerfjorden.

Menneskene som ble berørt av den nye grensetrekkinga var i hovedsak sidaene i Petsamo, Neiden, Passvik. Alle de som bodde i dette området måtte velge hvilket land de skulle tilhøre. De fleste valgte bosted etter religion, men noen russiske familier ble norske og bosatte seg i Neiden(ibid:62), (Johnsen:2009).²¹

Sett opp mot de tidligere forsøk på grensefastsetting har vi i denne siste perioden en er sterkt vilje til å fastsette grensa. Samtidig sikres en involvering fra lokalt og regionalt nivå som nå gjør arbeidet bredere. Teoretikeren Ratzl vektla at stater ønsker en forenkling av grensene og at makt og realpolitikk også hadde betydning ved fastsettingen av en grenselinje. Dette kan vi se tydelig av grunnlaget for avtalen i 1826. Det er enighet på sentralt nivå mellom statene og dette virker å være viktigere er den detaljerte plasseringen. I denne oppgaven virker det som om det er minst like viktig for Russland som for Norge å få fastsatt grensen. Trolig er dette grunnet de norske innflytterne på Kola og sterkt ønske fra Russland om å begrense trafikken i dette området. Teoretikeren Spykmann kritiserer Ratzl for å ta for lite hensyn til det militære styrkeforholdet i et grenseområdet i sine teorier. I den aktuelle perioden er det nok ganske få militære styrker på begge sider, på norsk side er det Vardøhus festning som det nærmeste, og Spykmanns fokusering på fysisk makt og trusselbalanse i dette området har nok ikke påvirket grensetrekkingen mellom Norge og Russland i 1826 avtalen.

I forhold til min egen definisjon av grense har vi nå en fysisk grense mellom de to landene. Da den overveiende største delen av grensa nå er i elveleiene har vi nå for første gang en entydig grense, som er kjent for alle, selv om den ikke øyeblikkelig ble markert.

3.2. Oppsummering for perioden frem til år 1826

I perioden frem til 1826 foregår det økende handel og varebytte, mye av dette er lokalt og spesielt de små stedene har stor nytte av. Imidlertid blir de nye nasjonalstatene i økende grad bevist de inntekter som skattlegging av ressurser og aktivitet i området på Nordkalotten innebærer. Stormaktenes interesser konfronteres, både Norge og Russland forsøker å regulere handel og skattlegging for å sikre egne interesser. Grenseområdet brukes til å regulere aktivitet og bygge opp under den nasjonale følelsen, men fortsatt praktiseres en overlappende skatteinnkrevingsområde.

Dette understrekes av russiske Tsar Vasilij sine instruksjoner for utøvelsen av skatteinnkreving, der det fremkommer at det er en grense i terrenget og en annen grense for skatteinnkrevingsområdet(Jackson M.fl:2005:58).

I forhold til Lapradelle og Jones sine teorier om utviklingsstadiene til en grense virker disse å være ivaretatt i utviklingen frem til 1826. Situasjonen spesielt fra 1500 til 1800 er i Europa ellers preget av store skiftinger, stadige kriger og grenser som endrer seg som følge av maktbalansen. I følge Ratzl har statene behov for grenser og de ønsker at disse blir trukket så rett og forenkende som mulig. Dette gjenspeiler seg i føringene til den russiske delegasjonen i 1825 og forhandlinger fører frem til en endelig avtale i 1826.

²¹ I Passvik var det mange folketomme områder og det ble derfor ikke mange utfordringer i fm grensetrekkingen.

En av Ratzl's kritikere Spykman fremhevet at endringer av grenser er som følge av endret maktbalanse. Her er det imidlertid tydelig at de skiftende krigene som Norge blir involvert i ikke får betydning for grensetrekkingen på land.

Etter min egen definisjon får vi i 1826 nå for første gang en fysisk landegrense mellom Russland og Norge. Den er i første omgang ikke fysisk merket, men er entydig kjent for både sentrale og lokale myndigheter.

3.3. Grensen mot Russland, perioden fra 1826 til 1920

Tradisjonelt var det de russiske kosakkene som hadde forsvart den Russiske grensa, men i perioden 1825 til 1855 ekspanderte Russland voldsomt, noe som gjorde at grensevakt ble nedprioritert. I 1855 var det slutt på Krim krigen, Norge - Sverige signerte en avtale med England og Frankrike for at Norge ikke skulle avstå noe landområde. England og Frankrike skulle fra nå av beskytte disse grensene.

I perioden etter 1826 ble det gjort betydelige forsøk på begge sider for å skape en forutsigbar grenseforvaltning både på alle nivå. Spesielt var det viktig at forvaltningen måtte gi nødvendig fleksibilitet for samenes tradisjonelle flytning av reinsdyr vår og høst(ibid:95). Mens den gamle grenseavtalen fra 1751 artikkel 10 og 12 gir samene rett til å vandre på tvers av grensa sier 1826 – avtalen sier ikke det samme og flytting av reinsdyr ble forbudt i 1834(ibid:96).

Selve grensa er i perioden fra 1826 til 1905 ikke gjenstand for organisert vakthold, oppsynet på land ble foretatt av skogoppsynsmenn. Hovedarbeidsområdet er fortsatt skattlegging. På maritim side patruljerte fartøy Finnmarkskysten øst til Grense Jakobselv. Dette øde området uten vei med lite befolkning og lange avstander var naturlig å regne som godt avgrenset.

I de forhandlingene og arbeidsmøtene som fortsatte etter grenseavtalen var det de lokale guvernørene som satt med situasjonsforståelsen. I hovedstedene Stockholm og Oslo hadde man lite kunnskap om hvordan tilværelsen var i grenseområdene og hvilke praktiske løsninger som var nødvendig for å tilpasse seg reinsdrift og de klimatiske forhold. Guvernørenes deltagelse på forhandlings og avklaringsmøter var derfor viktig. Også ellers i Europa var det ikke uvanlig at grensene ofte lå langt fra de sentrale tettstedene. Grenseområdene var ofte preget av minoriteter med forbindelser og slekt over et større område, skilt av en grense(ibid:71).

Fast påvist landegrense påvirket spesielt samenes situasjon i grenseområdet mellom Norge og Russland, de hadde slektninger og venner på begge sider av grensa. Økende håndheving gjorde med ett normal og sesongmessig ferdsel vanskeligere, dette ble oppfattet som en meget byråkratisk og rigid fortolkning. Det som forverret situasjonen ytterligere var at grenseområdet av nasjonene ble betraktet som en frontsoner (frontier) der landene på forsøkte å få befolkningen til å støtte opp om nasjonen og nasjonsbyggingen.

I denne påvirkningen ble utdeling av nasjonale symboler som kongebilder, appeller ved sammenkomster, utdeling av flagg og ikke minst religionene benyttet for å forsterke den nasjonale identiteten. Sett i lys av realistisk teori er en slik politikk et forsøk på å øke nasjonens påvirkningsmulighet i området og styrke Norges interesser.

I 1851 startet en ny forhandlingsrunde i Stockholm på diplomatisk nivå, Russland nektet da for første gang å anerkjenne avtalen fra 1751.²² Russland krevde bl.a. fritt fiske og muligheter til å sette opp lagerbygg for materiell i Varangerfjorden, dette var krav som Norge ikke kunne godta. Resultatet ble da at grensen ble stengt for godt 15. september 1852, like før samene skulle over til sitt tradisjonelle vinterbeite(ibid:100). Verken Russland eller Norge prioriterte oppbyggingen av grensevakt. Grensa var preget av store vidder og liten permanent bosetting, og man kan derfor ikke si at grensen var helt stengt. På norsk side ble det opprettet en omreisende kommisjon som reiste rundt for å informere den samiske befolkningen om de raskt forestående endringene. Familiene hadde materiell, beiteland og familieforankring på den andre siden. Kommisjonen fortalte samene at man kunne opprettholde det gamle mønsteret med samisk flytting. Fra norsk side antok man at lokal befolkningen på den andre siden også var slekt og hadde sterk tilhørighet til de norske flyttsamene.

Kola og Murmansk området var på 1800 – tallet lite utviklet. Infrastruktur over land eller trygge havner var ikke utbygd. De norske og finske tilflytterne på vestsiden utviklet sitt jordbruk på en mer effektiv måte enn det som tidligere hadde blitt gjort i området og var interesserte i å skape seg et levebrød. Fremveksten av de permanente bosettingene økte handelen betydelig på norsk side i forhold til det tidligere sesongfisket. Fra ca 1900 medfører den økte handelen at norsk brennevin (rom) blir solgt på Kola, noe som skapte store protester(ibid:124).²³ På russisk side var man derfor villig til å ta grep for å redusere den negative påvirkningen fra den norske og finske tilflyttingen. Tilflytterne hevdet jo også å være norske statsborgere, noe som forverret situasjonen. I 1910 var det om lag 72 norske familier på Kola, hvilket var 11.5 % av befolkningen, og i tillegg kom den finske befolkningen(ibid:126).

Norske styringsmakter gjorde få tiltak for å redusere nordmenn som ønsket å bosette seg på russisk side, det var trange tider i Norge og mange utvandret. Allerede i 1848 – 50 reiste folk nordover for å bosette seg i området lengst øst i Norge, både på nord og sørsiden av Varangerfjorden. I 1851 kom de første norske nybyggerne til Grense Jakobselv. Dette var tidligere grenaderer som hadde gjort sin tjeneste ved Vardøhus festning, og som hadde deltatt i ved- og tømmerhogst i området. Etter å ha stiftet familie kom de igjen nordover, til et område det var mulig å rydde seg en gård og skaffe seg et levebrød(Johnsen:2009). Dette var i tråd med norsk politikk der man aktivt oppmuntret mennesker til å befolke i Troms og Finnmark.

²² Avtalen fra 1751 var ikke formelt ratifisert av Russland etter at de hadde overtatt finsk territorium i 1809.

²³En følge av brennevinssalget var også påstander om problemer relatert til samenes flytting, beitemarker og tjuveri av reinsdyr.

For å styrke disse familienes tilknytning til Norge og understreke norsk tilstedeværelse i området sendte Kongen en utsending inn til grenseområdene i 1859 for å vurdere om bygging av en festning ville styrke båndene til Norge. Det beste for å markere norsk tilstedeværelse og unngå klager var å bygge en kirke i området.²⁴ Kongen fulgte denne anbefalingen og i perioden 1865 til 1869 ble det bygd kirke ved Grense Jakobselv (ibid:2009) (Sørensen:2001:9). Kongen reiste selv til Nord – Norge i 1872 og døpte da kapellet til Kong Oskar II kapell. Kirkenes var på denne tiden et meget lite sted med en -1 handelsmann, også her ble det bygd en kirke for befolkningen. I 1903 startet utnyttningen av malmforekomstene i Kirkenes og tettstedet på sørsiden av Varangerfjorden vokste raskt til et industrisenter mot år 1910.

På militær side innførte Norge i 1897 verneplikt også for de tre nordligste fylkene.²⁵ Det ble opprettet en bataljon i Alta og en i Varanger. Denne siste ble forlagt i Nyborgmoen treningsleir i Finnmark. Dette betydde at det fra nå av ble det et større og mer permanent militært nærvær i området.²⁶

Fra russisk side var det også interesse for grenseområdene og allerede i 1871 var Tsar Aleksei i Neiden og i 1874 var et meget flott kapell klart i Boris Gleb. Hensikten var fra russisk side å markere russisk tilstedeværelse på grensen mot Norge.

På norsk side var det i 1890 om lag 100 russiske båtlag som fisket fra norske havner.²⁷ I 1911 vedtok Norge å forby all utenlandsk fiske fra norsk jord fra 1913, som ledd i en forsterket suverenitetshevelse i et uoversiktig norsk grenseland. (Jentoft:2005:21). Konflikten tilspisset seg ytterligere i 1915 ved at Russland la ned forbud mot eksport til Norge for alle varer unntatt reinshorn. Russland prøvde videre å modernisere Kola ved å bruke de erfaringer og teknikker de norske borgerne brakte med seg, samtidig som det å begrense de norske bosetternes utbredelse ble offisiell politikk (Jackson M.fl:2005:126-127). Et stort antall innvandrere til Russland som ikke ville bli integrert ble vanskelig for Russland. Denne tilspissede situasjonen fra om lag 1880 og som fortsatte frem til første verdenskrig kunne ikke vart over tid.

Pomorhandelen ble i perioden frem til første verdenskrig nærmest avviklet. Fra norsk side ble det et politisk mål å organisere handelen vest og sørover, på russisk side ble det stadig viktigere å kunne brødfø egen befolkning og fremme utvikling på både på land og innføre moderne havfiske i Nord – Russland. Første verdenskrig stanset pomorhandelen helt. Endringen fikk på norsk side mest å si for de små samfunn som hadde praktisert bytting av varer med pomorene og som ikke nyttet handelsøkonomi. Sett i lys av liberalistisk teori er dette et tilbakeslag, da man heller bør samhandle og diskutere for å få frem effektive løsninger også på disse utfordrende spørsmål.

²⁴ Utsendingen, ved navn Heyerdal, besøkte områdene ved Pasvikelva og Grense Jakobselv, pratet med de som bodde der og gjorde sine undersøkelser.

²⁵ Hæren i Norge ble først opprettet i 1628.

²⁶ I perioden fra 1901 til 1928 var det en korporal-skole samme sted som utdannet ledende meinige til landsdelen.

²⁷ Fra 1930 tallet hadde russiske fiskere hatt en landstasjon i Indre Kiberg, satt opp med eget tømmer.

Her ser vi at dette ikke blir vektlagt og at det i stedet er en realistisk tilnærming der man nasjonalt, ønsker å fokusere på selvforsyning innenfor egne grenser og således fremme nasjonale interesser.

For deler av den samiske befolkningen var problemene med å ikke kunne krysse grensen vinterbeitet vanskelig. Endring i bosetting og beitemønster tok tid, men den russiske negative holdningen til grensekryssingen bidro nok til at man gradvis endret mønsteret i beiteflyttingen. Den norske befolkningen ved Kolabukta og norske samer fikk tilbudet om russisk statsborgerskap men var negative til dette. Nordmennene hadde sterk forankring til Norge og hadde ingen ønsker om å bli russiske. Forholdet mellom Norge og Russland var kjølig i nord på denne tiden, grensekontrollen var imidlertid avgrenset til de kystnære områder frem til første verdenskrig.

I 1905 støttet Russland den norske løsrivelsen fra Sverige og bidro således til en lettere overgang til et selvstendig Norge(ibid:127). Et samlet Sverige – Norge var en sterk aktør i regionen og Russland hadde derfor interesse av at de to landene ble splittet.

Utbruddet av første verdenskrig medførte at Norge erklærte seg nøytral, mens Russland ble dratt inn i krigen da Tyskland erklærte krig mot Russland 1.august 1914. Russland var alliert med Frankrike og Storbritannia, krigen ga Russland et påskudd for å styrke grensekontroll og statens kontroll også i nord. Egen flåtestyrke ble etablert i Murmansk for første gang i løpet av første verdenskrig. Ved revolusjonen i februar 1917 ble Tsar Nikolai II styrtet, og kuppmakerne, de hvite hadde makten i en kort periode før de røde, bolsjevikene med Lenin som leder, overtok makten i oktober 1917. Etter dette var Russland raskt til å trekke seg ut av krigen. Finland erklærer seg uavhengig av Russland den 6. desember 1917 noe som umiddelbart førte til borgerkrig.²⁸ Borgerkrigen endte 4.mai 1918 med seier for Mannerheims styrker.

I mars 1918 spekulerte avisa Aftenposten i om den nye stat, Finland hadde planer om å skaffe seg havner både på norsk og russisk område. Grunnlaget skulle være rike malmforekomster og gode havneforhold. Opplysningene om en mulig intervensjon på norsk jord ble på det sterkeste dementert fra finske myndigheter. I april 1918 dro en ekspedisjon på 100 finske menn mot Petsamo i den hensikt å sikre disse finske interessene. I mai kom ekspedisjonen til russisk side i Pasvikdalen og den skoltesamiske bygda Boris Gleb, som ble erklært finsk besittelse. Ryktene om finsk annektering av Petsamo og høy aktivitet like ved grensa fikk sjef for Garnisonen i Sør – Varanger, oberstløytnant Trygve Høyer til å sende et befal til Pasvikdalen på etterretningsoppdrag. Ryktene ble bekreftet og Finnmark korporalsskole fikk i oppdrag å dra til Skogfoss og rapporterte derfra telefonisk. Både fra Skogfoss og Jordanfoss kunne meldingene om betydelig aktivitet like ved grensen i bekreftes, men ingen grensekrenkelse var observert(Sørensen:2001:11-12).

²⁸ Russland støttet her de røde, mens overklassen og bøndene støttet de hvite. Åbo, Tampere og Helsinki var dominert av de ”røde”, mens resten av landet var dominert av de ”hvite.”

Norge som nøytral stat måtte ta sine forhåndsregler for å unngå grensekrenking og besluttet da å gi ordre til hæren og marinen om å opprette nøytralitetsvakt. Grunnet kontingentskifte og lite tilgjengelige soldater i Varanger bataljon, ble det korporalskolen i Vadsø med 14 mann sammen med marinefartøy langs kysten som skulle opprette nøytralitetsvern. De norske styrkene inntok stillinger ved Svanvik der de innkvarterte seg, sjef var kaptein Georg Nedrum. To dager etter sendte marinen 12 mann for å supplere vekten også til Storskog som var nær den forventede finske fremrykningsveien mellom Tøllevi og Petsamo. Etter få dager ba kaptein Nedrum på Svanvik om forsterkninger, da han anså en grensevakt på 26 mann som helt utilstrekkelig. Varanger bataljon innkalte omgående befal og mannskaper fra Vadsø – området og 56 mannskaper ankom Svanvik den 6.mai 1918.²⁹

I perioden 1919 til 1920 varierte grensevaktens størrelse mellom 46 og 242 soldater(ibid:12-14).

Etter første verdenskrigs slutt og etterfølgende fredsforhandlinger var det ventet at nøytralitetsvakten skulle forsvinne. Imidlertid foretok den finske major K. M. Wallenius, som leder for en 60 manns styrke, et felttog i februar 1920 for å sikre Petsamo som finsk område. Styrkene ble raskt møtt av sovjetisk motstand og kampene raste hardt på østsiden av den norsk – sovjetiske grensen. Ved Salmijärvi kom det til et slag og sivilbefolkning og sårede kom etter hvert over til Norge(ibid:9).³⁰ Noen dager senere ble de døde begravet i Kirkenes, mens de sårede ble internert til desember 1920, da de ble hentet tilbake til Finland(ibid:15).

I forhold til Lapradelle og Jones sine faser utvikler grenser seg naturlig via fasene forberedelse, anvisning, beslutning/grensefastsetting og iverksettelse/administrasjon. For landegrensen mellom Russland og Norge følger utviklingen denne linjen men er ikke fullstendig kommet over til administrasjon eller forvaltning i 1920. I perioden frem til 1826 virker å være de storpolitiske strømninger som påvirker utviklingen av grensa i nord. Etter 1826 viser oppgavens empiri flere lokale forhold i Norden med Russland som påvirker utviklingen, med unntak av 1.verdenskrig. Interessen for området fra hovedstedene i regionen øker. Veksten i befolkning og utsiktene til naturressurser og påfølgende skattlegging gjør regionen interessant. Både Russland og Norge forsøker i perioden å påvirke egen befolkning også moralsk til å støtte nasjonsbyggingen bl.a. ved hjelp av bygging av kirker og fort. Realistisk teori vil se dette som et bevis på at nasjonene kjemper om makt og forsøker å befeste nasjonens interesse i området. Det er også tydelige allianser i perioden og i perioden etter 1814 er Sverige og Norge under samme konge.

²⁹ I midten av mai dro marinesoldatene tilbake og nøytralitetsvakta besto da av mannskaper fra korporalskolen og Varangerbataljon, styrken var på 93 mann og forlagt på Holmfoss, 4 gårder i Svanvik, Skafferhullet, Jarfjord og Storskog.

³⁰ På Svanvik var sersjant Helmer Nygaard sjef for grensekompaniets enhet, der han kunne følge krigshandlingene på den andre siden av grensa. Han fikk klargjort vaktlagene slik at de var klare til å ta imot alle fremmede soldater som ville komme over. Klokken 9 på kvelden kom 3 hester med sleder i full fart over isen mot gården Mellesmo, i alt 2 døde og 5 sårede soldater kom i disse sledene. De sårede fikk behandling av den finske lege som fulgte avdelingen. Dagen etter kom også norsk lege og sykepleiere til Svanvik. De bisto med videre medisinsk behandling og førte de sårede til Kirkenes til videre hjelp.

Likevel virker ikke den norske selvstendigheten å være truet, men på en annen side påvirker et samlet Sverige – Norge sterkere Russland enn Norge alene ville gjort. Sett i dette perspektiv er det grunn til å tro at unionen med Sverige kunne styrke den norske posisjonen i forhandlingene 1825 - 1826.

Teoriene til Ratzl hevder grenseendringer skjer som følge av endret maktforhold mellom nasjoner. I perioden frem til 1920 er det ikke på noen av sidene store militære styrker som vokter grensa eller er stasjonert i nærområdet. Fraværet av styrker på begge sider gjorde at denne faktoren ikke påvirker dannelsen og fastsettingen av grensa.³¹ Det er likevel ingen tvil om at nasjonene begynner å fatte interesse for området også ved at det i perioden fra først på 1900 tallet blir startet gruvedrift i Kirkenes. På dette tidspunkt er allerede grenseavtalen undertegnet og formell grenselinje etablert.

Frem til år 1500 spesielt, men også videre til 1826 har utviklingen lokalt fellestrekk med liberalistisk tenkning. I dette karrige men frie området i nord driver samene med sin årlige vandring, Det foregår handel og reiser på tvers av det som skal bli landegrensa i stor utstrekning. Fellesnevneren er behov for å selge og kjøpe skinn, fisk, mel og krydder, til den enkelte familie. Også oppkjøpere fra Vestlandet og Arkangelsk kommer til området for å kjøpe varer for bruk andre steder.

Denne frie trafikken bremses mer og mer mot år 1920, etter hvert stenges grensen, det legges skatter på handel og enkelte varer blir forbudt. Den naturlige flyttingen i området begrenses først fra 1826 på papiret, dernest tydelig utøvd fra 1852 og stenges grensa helt fra 1920 for uregulert trafikk. Realistisk tankegang er derfor dominerende spesielt i perioden fra 1826 til 1920, det er på begge sider av grensa viktig å holde nasjonen sterk og samlet for å fremme nasjonale interesser.

³¹ Teoretikeren Spykman var opptatt av at det militære stykeforholdet påvirket grensedannelsen og endringer.

4. Grensen mot Sovjetunionen, perioden fra 1920 til 1990

4.1. Landegrense mot Finland nord til Barentshavet

Fra 1920 og frem til utbruddet av andre verdenskrig ble det igjen mulighet å krysse grensa til øst for besøk i Finland. Som følge av kampene i den finske borgerkrigen og aktiviteten nær grensa ble det besluttet at man skulle etablere en stående militær styrke, Garnisonskompaniet. Avdelingen ble opprettet 1. juli 1921 og hadde tilhold i Kirkenes og Svanvik(Johnsen:2009).

For mange beboere i det nye Sovjetunionen ble overgangen meget stor, det gamle Tsar - ledede Russland med mektige og rike landeiere ble raskt endret i den kommunistiske ånd. En rask og omfattende prosess med grensetrekking både geografisk og politisk ble gjennomført på østsiden av grensa og man kunne raskt merke forskjell på de to sidene av grensa. Grensa ble nå for første gang vanskelig å passere og de som flyktet fra den russiske revolusjon ut av landet måtte tilpasse seg livet som flyktning i et nytt land(Teterevleve:2005:163).

I Sovjetunionen var det etter revolusjonen og borgerkrigen en oppfatning av at man var omringet av fiendtlige stater. Man trodde de kapitalistiske land ville bli uenige seg imellom. De skandinaviske land ble ikke ansett som noen trussel mot Sovjetunionen av geografiske, politiske og økonomiske grunner. Ved krig forventet Sovjetunionen disse landene ville erklære seg nøytrale for å unngå å bli trukket inn i krig mellom stormaktene. Fra norsk side anså man Sovjetunionens strategiske behov for havner i Nord – Norge av liten betydning og denne dimensjonen fikk derfor først liten innvirkning på norsk forsvarsplanlegging. Først fra slutten av 1930- årene fryktet norske politikere at Sovjetunionen hadde et slikt behov for havner på norsk område, for å kunne nekte Tyskland fri adgang til Atlanterhavet(Holtmark:2005:172-173).

28. april 1924, ble det undertegnet en konvensjon om grensen mellom Norge og Finland for området Finmark – Petsamo herred(web1:2009). Denne konvensjonen avløste 1826 – konvensjonen (Norge og Russland) for strekningen fra Krokfjellet til havet, men grenselinja ble ikke endret. I 1925 ble foretatt ny grenseoppgang og frem til annen verdenskrig ble dette supplert med en rekke grenseoverenskomster mellom Norge og Finland(Johanson:1999:17). Det var ikke noen grensekontroll som kunne overvåke hele grensa, det betydde at man inne på vidda relativt uhindret kunne krysse grensa.

Grenseforvaltningen begynner i perioden etter 1920 å bære mer og mer preg av fast forvaltning av grensa mellom Finland og Norge, det Jones kaller administrasjon. De avtalene som ble gjort med Finland i denne perioden regulerte aktiviteten ved grensa slik at passering og samkvem skulle være praktisk mulig. Ellers i denne perioden er det nedgangstider i Norge, noe som preget hele Europa etter 1. verdenskrig. Handelen hadde imidlertid økt, Folkeforbundet var etablert og det var håp om en fredelig verden med vekst og håp.

Fagfeltet internasjonal politikk ble i disse etterkrigsårene konstituert som en egen fagdisiplin og det var særlig de liberalistiske ideene som dominerte de første årene. Troen på at man nå hadde lært av krigens grufullheter var sterk og det var mange som nå ønsket sterkere forståelse for enkeltmenneskets rettigheter, økonomisk og velferdsmessig vekst. Folkeforbundet bidro i så måte til å forsterke disse idealene og forsøkte å tilrettelegge for økt dialog og samarbeid over landegrensene. Disse liberalistiske tankene fikk en knekk ved børskraket i 1929 som påvirket hele verdensøkonomien. I etterkant har man da også sett at denne liberalismen var vel ambisiøs og retningen har senere blitt kaldt utopisk liberalisme. Utover 1930-årene skulle det derfor vise seg å bli realismen som på nytt blir den dominerende teori innen internasjonal politikk som følge av ettervirkningene av børskraket i 1929 og en sterk politisk polarisering. Tyskland, Italia og Sovjetunionen utviklet alle sterke politiske krefter som utover 1930 tallet preget samhandlingen i Europa.

På grensa i nord ble Lenins budskap om kommunismens suksess brakt over grensen til Norge. I Norge var det på denne tiden vanskelige forhold for mange i Øst – Finmark, mange småbrukere og fiskere i regionen fulgte med utviklingen i øst. Mange følte tilhørighet med de russiske arbeiderne som ville ha et bedre liv, med rettferdig fordeling og lik lønn for likt arbeid(Jentoft:2005:16).

4.2. April 1940 – andre verdenskrig

Etter angrepet på Norge 9. april 1940 viste snart tyske styrker interesse for Finnmark. Kirkenes med havnefasilitetene var en del av det tyske oppmarsjområdet for det som skulle bli den tyske Nordfronten. Den 8. juli 1940 overtok styrker fra Schutz Staffel (SS) grensevaktholdet mot Finland og Varanger bataljon ble demobilisert samme dag. Det norske flagg på Vardøhus vaiet helt til den 21. juli da det ble byttet ut med det tyske "swastika." Den tyske okkupasjonen medførte for første gang i historien væpnet vakthold mot øst. Kryssing av grensa var ikke tillatt og straffen dersom man ble oppdaget kunne bli meget hard.

En god del nordmenn ble vervet til tjeneste for Sovjetunionen under andre verdenskrig, både som informanter, transportførere over fjorden til Fiskerhalvøya, eller de dro over og kjempet mot tyskerne som en del av de sovjetiske styrker. Mange av de som dro over måtte sverge troskap til Sovjetunionen og gjøre tjeneste for de sovjetiske myndigheter, i tillegg til aldri å avsløre hva de hadde vært med på eller hadde informasjon om som del av sitt arbeid. Dette ble også kalt Murmansk eden(Jentoft:2005:97,148).^{32,33}

³² Utfyllende kommentar: Murmansk eden lød slik: "Jeg erklærer med villig til å arbeide for Sovjetunionens etterretningstjeneste og aldri røpe hva jeg måtte se og høre. Jeg vet at Sovjetunionens straff vil nå meg hvor som helst i verden hvis jeg bryter dette løftet."

³³. Av de som kjempet på Sovjetunionens side under andre verdenskrig skulle 18 bli drept eller tatt levende, 23 norske medhjelpere skutt og 30 dømt til tukthus i Tyskland

Kampene på nordfronten skulle bli harde i et barskt og ugjestmildt klima. Hitler var fast bestemt på å knuse Sovjetunionen og i denne strategien var kontroll med Murmansk for å redusere mulighetene til forsyninger fra de allierte sentrale. Verken Sovjetunionen eller USA støttet hverandre av idealisme men fordi det å holde Tyskland i kamp på flere fronter ville gjøre det enklere for de allierte å beseire Tyskland. Dette er klassisk realisme og er de senere år støttet gjennom frigivelse av tidligere klassifiserte dokument og dokumentarfilm som underbygger den mistillit og maktpolitisk tenking som lå bak materiellstøtten til Sovjetunionen.

Finland sluttet fred med Sovjetunionen september 1944, og de tyske troppene måtte ut av finsk område. Tilbaketrekkingen gikk sakte og finnene angrep til stadighet de tyske troppene. Kirkenes ble som del av gjenerobringen fra den tyske okkupasjonen bombet over 300 ganger av sovjetiske fly. Heller ikke Vardø og Vadsø ble spart, både sivilbefolkning og sivil skipsfart ble rammet. I oktober 1944 brøt Den røde armé gjennom de tyske stillingene i Litsadalen omtrent halvveis mellom Kirkenes og Murmansk og den 18. oktober stod de ved norskegrensen. 25. oktober 1944 rykket Den røde armé inn i Kirkenes og nådde Tana den 28. oktober. Tyskerne hadde da iverksatt "Operasjon "Nordlicht" som innebar tilbaketrekning av okkupasjonsstyrkene og ødeleggelse av all infrastruktur og annet som kunne være til nytte for Den røde armé, den brente jords taktikk. Dette førte til at mesteparten av bygningsmassen og infrastrukturen ble brent og ødelagt så langt sør som til Lyngen i Troms. Sivilbefolkningen på nær 60 000 ble tvangsevakuert sørover, mens noen gjemte seg unna oppe i fjellene. Den røde armé trakk seg ut av Øst-Finnmark i september 1945.

Ved våpentilstanden mellom Finland og Sovjetunionen 19. september 1944 ble Petsamo området igjen overført til Sovjetunionen noe som ble bekreftet i den endelige avtalen av 10. februar 1947 mellom Sovjetunionen og Finland. Norge og Sovjet fikk igjen felles landegrense (Johanson:1999:17).

4.3. Formalisering av Grenseforvaltningen på den norsk – sovjetrussiske grense og overenskomsten av 1949

Den norske regjering henvendte seg høsten 1945 til sovjetunionens regjering med forslag om å lage et avtaleverk for grensen mellom de to land. Sommeren 1946 kom arbeidet med avtalen i gang, i den felles norsk – sovjetiske kommisjonen, grunnlaget var de samme prinsipper som var brukt i 1826 avtalen og dokument fra tidligere befaringer.

Prinsippene innebar at i Pasvikelva og Grense Jakobselv skulle grensa gå der elva var dypest, på sjøer skulle midten telle som grenselinje. På land skal grensegaten være med 8 meters bredde, 4 meter på hver side av grensa. Et slikt utgangspunkt var fornuftig, og gjorde at arbeidet kunne gå ganske raskt fremover og uten de store endringer ift hvor grensen skulle være. Den norsk – sovjetiske merkingen av grensen kunne da også finne sted 1. juni – 4. september 1947. Det praktiske arbeidet ble ledet av to norsk – sovjetiske underkommisjoner, hver på åtte mann (fire fra hver part). De to underkommisjonene hadde ansvar for hver sin del av grensa.

Det ene landet gjorde det praktiske arbeidet mens den andre nasjon kontrollerte. Den blandete kommisjon var tilstede for å ta stikkprøver og løse eventuelle problemer. Mest tvilstilfeller var det i vassdragene og ved munningen av Grense Jakobselv (web 2:2008). Imidlertid var dette problemer som lot seg løse underveis basert på de overordnede føringene og praktiske løsninger, slik at begge parter kunne ferdes langs grenseelvene.³⁴

Teoretisk ser vi her at grensa er inne i en iverksettelsesfase (Lapradelle) eller grensefastsetting (Jones) som er meget nitid. Grensa er jo fastsatt tidligere, men i denne fasen er det fastsetting på meteren for å unngå uoverensstemmelser. Denne nøyaktigheten var nødvendig for partene på den 196 km lange grensa, og er mer nøyaktig ift fysisk oppmerking sammenlignet med resterende deler av Norges landegrense. Uansett er denne fasen en del av fastsettingen av grensa og kan støttes i teorien. Spykmanns teori om militær makt ved grensen ser ikke ut til å påvirke denne grensetrekkingen, selv om makten var uballansert. Norge er på dette tidspunkt ikke forankret mot vest, NATO var ikke etablert og kunne ikke veie opp for den sovjetiske maktoverlegenheten lokalt. Trolig er det likevel tidligere avtaler, gjeldende praksis og et ønske om et fortsatt godt naboskap som er hovedgrunnen til at fastsettelsen forløp uten episoder. På norsk og vestlig alliert side var det nok en frykt for at den røde arme skulle bli stående igjen på norsk side etter å ha skjøvet de tyske styrkene tilbake i 1944, dette ble ikke tilfelle og medførte nok at de gjeldende avtaler og grenselinja fortsatte. Forskjell på kultur, språk og levesett økte trolig heller ikke Sovjetunionens interesse av å endre grensa.

Selve grenseavtalen heter "Overenskomsten mellom den kongelige Norske Regjering og Regjeringer for Samveldet av Sovjetiske Sosialistiske Republikker om forskjellige forhold ved den norsk – russiske grense og om fremgangsmåten ved ordningen av konflikter og hendinger ved grensen" (Johanson:1999:18).

Avtalen er delt inn i fem kapitler der kapitel 1 omhandler grenselinjens gang, vedlikehold av grensemerker og grensegatene. Dette er et arbeid som gjennomføres årlig med klart avgrenset ansvar slik at grensegata skal være tydelig og korrekt merket gjennom hele året.

Kapitel 2 omhandler hvordan man skal ferdes i en grenselv, herunder fløting og fiske. Reglene er grunnlaget for de nasjonale reglene der f.eks Norge tillater ferdsel helt inn til grenseområdet og på elva, mens dette ikke tillates på russisk side.

Kapitel 3 omhandler rettigheter ift. jakt, landbruk og bergverksdrift herunder bl.a. detaljer ved skadeskyting av vilt. Praktiske forordninger ved næringsutøvelse innen landbruk og bergverk omfattes også.

Kapitel 4 omhandler hvordan konflikter og hendelser ved grensen skal håndteres og gir partene et klart ansvar for å påtale brudd på regelverket ved ulovlig ferdsel. Kapitlet omhandler videre hvordan konflikter mellom partene skal løses.

³⁴ Den norske delegasjonens hovedkvarter i arbeidsperioden 1946 til 1947 var Skogfoss Skysstasjon.

Kapitel 5 angir hvem som er de rettmessige parter, oppholdssted for partene og regler for passering av grensen. Avtalen mellom Norge og Sovjetunionen av 29. desember 1947 om periodisk gjennomgang av grensa, tilsier at dette skal foretas hvert 25 år.

Fra 1945 fikk Øverstkommanderende for Finnmark (ØKF) arbeidet med å være norsk representant og løse arbeidsoppgavene i det daglige forholdet til Sovjetunionen. Etter hvert ble det Sjefen for Varanger bataljon og sjefen for Garnisonen i Sør – Varanger, som overtok dette arbeidet.

I 1950 blir Norges Grensekommissær for den norsk – sovjetiske grense opprettet. Organisatorisk tilhører stillingen Justis og – politidepartementet, mens grensekommissærstillingen har så langt blitt besatt av en yrkesoffiser fra Forsvaret. Arbeids og ansvarsområdet til kommissariatet er å føre det daglige tilsyn med grensen og forvalte overenskomsten mellom de to landene. Staben består bl.a. av tolk, grenseinspektør og konsulent. Inspektøren kan i tillegg utpeke stedfortredere og normalt har sjefen for Garnisonen i Sør Varanger vært stedfortredende sjef(Johanson:1999:41).

Fordelingen av arbeidet med forvaltningen av grensen ble fordelt som følger(web 3:2008): Grensekommissæren og hans stab er ansvarlig for at grenseavtalen og andre avtaler med Sovjetunionen etterleves. Kommissæren arbeider med å hindre grensekrenkelser og eventuelt å ordne opp i eventuelle episoder når slike har funnet sted. Kommissæren sørger for nødvendig vedlikehold av grensemerkingen og foretar årlig befaring av grenselinjen sammen med den russiske grensekommissær. Han ivaretar all formell kontakt med russerne i forhold til grenseavtalen og relaterte overenskomster.

Forsvaret, ved Garnisonen i Sør – Varanger (GSV), fikk ansvaret for den kontinuerlige grenseovervåkingen på vegne av grensekommissariatet. Selve patruljeringa er det grensekompaniet som utfører med patruljer og 6 grensestasjoner. Dette betyr at de foretar fysiske inspeksjoner hver eneste dag i grenseområdet for å observere og rapportere det som evt. måtte forekomme av aktivitet i nærheten av grenseområdet. Siden to tredjedeler av grensen mellom Russland og Norge utgjøres av de to grenseelvene Pasvikelva og Grense Jakobselv er det for forvaltningen meget viktig å ha klare regler på hvordan ferdsel på elvene reguleres. På norsk side er ferdsel tillatt med mindre båter men man må under ingen omstendigheter gå i land på sovjetisk side.

Politiet har som tredje institusjon et ansvar for grensekontroll for å forebygge og avdekke straffbare handlinger, foreta kontroll av persontrafikk, herunder visum-, pass-, og fremmedkontroll. Tollvesenet ivaretar sine normale oppgaver relatert til grensepassering.

Jones sin teori skildrer fasene i utviklingen av grenser og den siste kalles administrasjon. Etter opprettelsen av det norske grensekommissariatet ser man at Norge velger en fordeling i arbeidet ved grensen der man bruker flere statsinstitusjoner for å oppfylle forvaltningen av grensa. Denne fordelingen av oppgaver skiller seg fra forvaltningen på sovjetisk side som opprettet en egen myndighet/direktorat for å ivareta alle funksjonene. Norge så det som mest kosteffektivt å utnytte de eksisterende strukturer i samfunnet til å forvalte og etterleve avtalen.

Det er jevnlig plikter i avtalen som må utføres, en av disse er den årlige grensebefaringen. Denne foregår vanligvis ved at grensa deles i tre deler der hver del blir gått over av to nordmenn og to russere. Deretter samles de tre gruppene og det blir utstedt en rapport over årets anmerkninger, befaringen ledes annethvert år av russiske og norske myndigheter (Johanson:1999:25). Gjengangere blant kommentarene er justering er grenselinja i elvene, der erosjon medfører at elvas dypeste punkt forflytter seg, samt merking av grenselinja. Hvert 25 år er det en avtalefestet helhetlig gjennomgang av grensa. Grensa har derfor blitt synfart i 1947 og i 1975, det ble foretatt en delvis revisjon i 1980-82 og i 2007. Det har også vært justeringer i fm byggingen av fire kraftverk, to russiske og to norske i Pasvikelva, med tilhørende demninger (Pressemelding UD nr 095/07).³⁵

Overenskomsten har i perioden fra 1949 vært det styrende dokument for forvaltningen og er meget detaljert på de fleste områder. Den hyppige forbindelse mellom kommissariatene har løst også andre problematiske forhold og oppgaven vil belyse noen av disse.

Den alvorligste hendelsen i perioden var nok 6. juni 1968, da store Sovjetiske styrker gikk helt frem til grensegata med tunge mekaniserte avdelinger og rettet kanoner mot de norske grensepostene. Meldingene gikk fra Kirkenes til Oslo, men det var stille og uten noen respons fra de norske myndigheter i over 30 timer. Hendelsen ble oppfattet som meget truende for

³⁵ Ved synfaringen i 2007 oppnevnte Norge ved Utenriksdepartementet ti personer for dette arbeidet.

de som var på grensevakt disse dagene(web 4:2008). I etterkant er det flere mulige forklaringer hvorfor Sovjetunionen gjorde dette, men det er trolig at dette var en reaksjon på den store NATO øvelsen som foregikk i Norge samtidig.

Andre vanskelige saker har vært der personer har tatt seg over grensen. Her er det enkelte lands ansvar å bringe de som har tatt seg utilsiktet over til det andre landet, og de skal straks og uten opphold bringes tilbake. På norsk side faller dette ikke inn under Grensekommissærens myndighet, men er en politisak og behandles av Politimesteren i Kirkenes. I tillegg er det de som med vitende og vilje har tatt seg over grensen. Begge tilfeller behandles som straffesaker og medfører bøter eller fengsel(Johanson:1999:35-36).³⁶

Fotoforbud over grensen ble skrevet i den opprinnelige avtalen, dette viste seg meget vanskelig å håndheve på norsk side der folk var tillatt å bevege seg helt bort til grensen. Mange bøter ble utferdiget uten at antallet hendelser gikk ned, fra norsk side har det derfor vært ønskelig å myke opp dette og saken ble tatt opp jevnlig. I 1986 ble reglene endret slik at man skulle unngå å ta bilde av militært personell og unngå bruk av fotostativ og/ eller linse over 200 millimeter. Dette har lettet hverdagen betydelig på norsk side.

Disse eksemplene av kanskje de alvorligste hendelsene og de hyppigste brudd på avtalen har blitt løst gjennom gjensidig forståelse av "Overenskomsten" og gode løsninger på de oppståtte hendelser. For å bidra til å skape disse løsningene gjennomføres møter mellom grensekommissærene månedlig og på saksbehandlernivå ukentlig. I tillegg til den kontinuerlige saksbehandlingen på begge sider har dette vist seg å fungere på en god måte. Det kan i perioden virke som de stramme rammene i avtalen og en etterlevelse av begge parter har medført en forutsigbar forvaltning for begge nasjonene.

Teoretisk er perioden preget av skarpe skillelinjer mellom øst og vest og Norge er det eneste NATO land som grenser til Sovjetunionen.³⁷ Fra begge sider brukes det store ressurser på å avskrekke og fremstå så sterk som mulig, dette er maktpolitikk og realisme. Liberalismens frihandel og fremskritt gjennom samkvem og felles vekst er skjøvet helt i bakgrunnen. I tiden etter andre verdenskrig ble klimaet raskt dårlig mellom øst og vest. Mens det tilsynelatende var enighet under andre verdenskrig blir dette raskt erstattet av mistenksomhet. I Berlin blir byen delt mellom Sovjetunionen og vestmaktens soner og raskt sprer dette seg til et jernteppe gjennom Europa. Også på grensa mellom Sovjetunionen og Norge får dette virkninger, og befolkningen registrerer umiddelbart den nye tiden.

I bladet Aktuelt sitt påskenummer 1949 kunne man lese:

"En lukket grense har vært et ukjent begrep for grensefolket her – som ellers langs den norske grensa. Når den dessuten grep inn i dagliglivet og førte til følger økonomisk, må ingen forundre seg over at ordningen av det nye

³⁶ I 1998 var antallet slike brudd på overenskomsten 47.

³⁷ NATO dannes i 1949 og da er Norge en av medlemmene.

naboforholdet ble mottatt med skuffelse, mildt sagt. De fremmede som flyttet inn på den andre siden av elva, var venner og allierte fra krigen. Hvorfor stengte de seg da inne? Kunne det være nordmennene de var redde, eller ønsket de sjøl på noe som ingen skulle se?(Johanson:1999:17) ”

Videre utover 1950 og 1960 – tallet er den kalde krigen dominerende og det er maktkamp mellom de to sidene. Handel og samkvem reguleres strengt av myndighetene på begge sider, de militære styrker bygges opp og atomvåpen utvikles. Mistenksomheten rår både i verden, Europa og på landegrensa mellom Sovjetunionen og Norge. I grenseområdet i nord innfører Norge begrensninger på større militære øvelser nær grensa for ikke å provosere. For å være informert om hva som foregår etableres i perioden også et omfattende agentnett og informasjonsinnhenting foregår på begge sider. I Finnmark ble en del av de som kjempet på Sovjetisk side under andre verdenskrig og andre sympatisører vervet som agenter og informatører for Sovjetunionens etterretning. Norske myndigheter forsøkte sterkt å finne disse personene og flere saker kom opp i årene etter andre verdenskrig. Mange enkeltpersoner fikk merke følgene av å støtte den ene eller andre siden i form av overvåkning og mistenkeligjøring.

Perioden er sterkt dominert av realismen som teoretisk retning og den maktpolitikk som utøves internasjonalt. Den store styrkeoppbyggingen og truslene om massiv gjengjeldelse gjør at det mellom partene er stor risiko ved å provosere så mye at en ny verdenskrig kan bryte ut. Selv om det mange ganger i perioden er særdeles spent, som ved Cuba – krisen og invasjonen i Tsjekkoslovakia tørr ingen av partene å være den som starter en krig som kan bli katastrofal. Krigene blir i perioden utkjempet i perifere områder for supermaktene USA og Sovjetunionen støtter konflikter verden over med militære styrker eller materiell og rådgivere gjerne på hver sin side. Kampen om innflytelse og for eller mot utbredelsen av kommunismen er sentral motivasjon. Supermaktens ønske om å fremme egne interesser gjør at verden utvikler seg bipolar i perioden. Andre stater og ikke minst de mindre prøver å balansere dette ved å knytte seg opp en av supermaktene, som Norge mot USA og NATO. Neorealistene fremhever gjerne at dette er mulig så lenge de sterke statene opprettholder sin posisjon og har interesse av en slik blokkdeling. Denne delingen holdt seg gjennom hele ”den kalde krigen” frem til Sovjetunionens og Warszawapaktens sammenbrudd i 1989.

Konstruktivismen, som etablerer seg som en alternativ teori på 1990 - tallet fremhever at virkeligheten må forstås ut fra den enkeltes forståelse og normer. Situasjonen i våre nærområder er spent, men Norge klarer hele tiden å ha en god dialog med Sovjetunionen. Under ”den kalde krigen” ble befolkningen på begge sider av grensa påvirket sterkt av myndighetene til å slutte opp om landets politikk, mens den andre sidens motiver ble demonisert.

For den enkelte som fikk informasjon omtrent bare fra en side var det derfor nesten umulig å ikke slutte opp om eget lands politikk. Media og offentlige kilder var dominert og vi som er oppvokst i Norge har våre verdier som vi har blitt opplært til. Svært få eller ingen kunne være upåvirket av hvilken side av jernteppet de var oppvokst.

På begge sider hadde man imidlertid grupper som ikke ville finne seg i ensrettingen. Om dette var hippier, kommunister, frihetskjempere eller demokratiforkjempere ble de kontrollert og fulgt opp av myndighetene. Alvorlige eller omfangsrrike markeringer og opptøyer mot myndighetene skulle unngås.

Befolkningen over store deler av verden ble påvirket til være gode borgere i en polarisert verden, der mye var svart – hvitt.

5. Grensen mot Russland i perioden 1990 til 2010 - Begynnelsen på en ny tid

5.1. Perioden 1990 til 2010

Med jernteppets fall i 1989 – 90 resulterte dette en markant økning i ferdselen over grensen. Det var i 1989 to tusen grensepasseringer, mens det i 1992 var åtti tusen grensepasseringer.³⁸ Grensestasjonen ble rustet opp i 1991, men i 1992 var det likevel nødvendig for det norske justisdepartementet å gjennomføre restriksjoner på hvor mange som fikk reise over. Mange var handelsreisende som dro til torg og markeder i Troms og Finnmark for å selge russiske suvenirer og håndverksarbeid.

Etter murens fall og opprettelsen av Russland ble det tidlig på 1990 tallet hevdet at det bare var 70 år med kommunisme som sto i veien for forbrødring i Barentsregionen. Felles arktisk klima, nordlys og snøklede vidder skulle bidra til at regionen igjen skulle smelte sammen. Mange initiativ og et stort antall fellesprosjekter innen infrastruktur, handel og kultur ble påbegynt. Et eksempel er opprettelsen av flyruter mellom Nord - Norge og Murmansk/ Arkhangelsk(Hønnesland m.fl:2002:80). Det har vært mange samarbeidsprosjekter mellom russiske og norske myndigheter, som har hatt forskjellig grad av måloppnåelse. Offisiell norsk politikk har vært å få bedret forholdene i våre nærområder for derigjennom å sikre norske interesser. Stabil bosetting, sikkert arbeid og bærekraftig utvikling på begge sider av grensa bidrar til dette. Norsk opinion har vært kritisk til bruk av de norske midlene, der det er påstått at penger blir borte og endringene tar for lang tid i det russiske byråkratiet.

Norske myndigheter utbekte nordområdene som et satsningsområde i oktober 2005 ved skifte til den "rød-grønne" regjeringen Stoltenberg.³⁹ Grunnlaget for dette var at man her så den største utviklingen ville komme. Omfattende olje og gassvirksomhet var under arbeid og fiskeriforvaltningen var preget av ulovlig fiske, men samtidig et sterkt ønske om at de fornybare ressursene skulle forvaltes for nåværende og fremtidige generasjoner. For regjeringen var miljø og klimaspørsmål viktige og det samme var muligheten til å utvikle levekår og muligheter med særskilt ansvar for urbefolkningen(Regjeringens nordområdestrategi:2006:5).

Grensekontrollen har i perioden etter 1990 endret seg betydelig grunnet Norges inntreden i Schengen samarbeidet. Norges grense til Russland ble derved også Schengen områdets ytre grense. Tilpassing av krav og gjennomgang av rutiner for å tilpasse seg de felles kravene for Schengen – landene ble nødvendig. Hovedregelen for ferdsel mellom land er at visum skal nyttes, dette praktiseres da også for land som ikke har inngått en visumfrihetsavtale.

³⁸ I 2008 passerte 110 000 mennesker den norsk – russiske grense, kilde utenriksminister Jonas Gahr Støre, NRK radio, Dagsnytt atten 12. september 2009.

³⁹ Regjeringen Stoltenberg besto fra oktober 2005 av: Senterpartiet, Sosialistisk Venstreparti og Arbeiderpartiet.

Norge har visumfrihetsavtale med en rekke land og ble 25. mars 2001 med i Schengen samarbeidet med EU landene og Island (unntatt Storbritannia og Irland), heretter kalt Schengen-landene (web6:2008). Schengen-samarbeidet omhandler områdene: Grensekontroll, visumpolitikk, ulovlig innvandring og retur. I grensekontrollen betyr dette felles regler for kontroll og det er opprettet et eget informasjonssystem SIS,⁴⁰ som inneholder informasjon om personer fra tredjeland som av ulike grunner er nektet innreise. Fra 1. mai 2005 ble det også opprettet et grensekontrollbyrå som skal koordinere operativt samarbeid om grensekontroll og bekjempelse av ulovlig innvandring. Dette tiltaket er ment å styrke den eksisterende kontroll og på anmodning støtte enkeltland. Visumpraksisen mellom landene er harmonisert og dersom man har adgang til ett land, har man tilgang til alle landene.

Gjennom den kalde krigen var realismen en dominerende teori. Den sterke blokkdannelsen mellom øst og vest ble en skarp skillelinje der nasjonene på begge sider hadde felles interesse av å forene seg, for å danne en motpol til østlig eller vestlig side. Murens fall gjorde at liberalistisk teori igjen ble aktualisert på en ny måte. I vesten var det forventninger om en åpnere verden skulle bety større rettigheter for enkeltmennesker også i det tidligere "øst." Liberalistisk teori har troen på den enkeltes rettigheter i en åpen, markedstilpasset verden der internasjonale organer, som FN blir viktige fora for diskusjon og løsning av problemområder. Overnasjonale organisasjoner som KSSE (senere OSSE), NATO, EF (senere EU) fokuserte sterkt på å utvikle gode relasjoner med de nye nasjonene i tidligere Øst - Europa. NATO tilrettela for Partnerskap for Fred (PfP) med de tidligere Warszawapaktlandene inkludert Russland. Noen ønsket sterkt permanent NATO medlemskap for å bli uavhengige av Russland og sterkere knyttning mot vest. EU startet parallelt arbeidet med utvidelse, der våre nordiske naboland Finland og Sverige ble medlemmer i 1994. Disse storpolitiske omgivelsene påvirket nok også anstrengelsene mellom Russland og Norge i positiv retning. Et eksempel er opprettelsen av et felles naturreservat i området Fjærvann i Øvre Pasvik og videre samarbeid innenfor miljø mellom de to landene. Norge var spesielt fokusert på å sikre destruering og sikring av kjernefysisk materiale i gamle atomubåter på Kola og reduksjon av utslipp fra bl.a. smelteverket i Nikkel.

Troen på det felles nordiske samholdet i nord ble styrket, men utfordringene var flere og en av disse er stor forskjell på befolkningsgruppene i regionen. Vesteuropaiske møter det slavisk- ortodokse, selv i Pomortiden var ikke de kulturelle båndene sterke, det var handelen som var drivende (Hønnesland M.fl: 2002:81). Mange av de konkrete prosjektene innen atomsikkerhet, matvaresikkerhet og kultur har da også strandet ganske raskt fordi oppfattelsen av grunnlaget og hensikten med tiltaket var forskjellig og ikke minst hva sluttsituasjonen skulle bli.

⁴⁰ Schengen Informasjons System

Dette viser at grunnlaget for raske samarbeidsprosjekter og tett integrasjon i de første årene etter svært lite kommunikasjon ikke er så lett oppnåelig.⁴¹ Sett i et liberalistisk perspektiv skulle denne nye åpenheten medføre nytt samarbeid mellom enkeltpersoner og organisasjoner utover de gamle grensene. Etter optimistisk start ble det avslørt betydelige utfordringer som har redusert tempoet i integrasjon og samhandling. Fra vestlig side var det nok en forventning om at Russland og de russiske beboerne skulle tilegne seg vestlig levesett ensidig og at russerne skulle bli mer og mer som oss vestlige. Etter den første tiden ble det likevel klart at man på russisk side ikke ukritisk ville ha en vestlig tilnærming og utover 2000 tallet fremstår Russland med en fornyet nasjonal selvbevissthet i relasjonene med utlandet. Inntekter gjennom salg av gass og olje styrker den nasjonale økonomien og virker som et innsatsmiddel for denne utviklingen. Samtidig stagnerer den åpne diskusjonen og næringslivet holder tilbake prosjekter på begge sider av grensen. Hva angår menneskerettigheter er det identifisert betydelige utfordringer i Russland og ikke minst i Kaukasus, med Tsjetsjenia. Rettighetene til opposisjonelle og journalister som blir forfulgt, trakassert og drept er ikke gode. Forholdet til menneskerettigheter er noe som norske myndigheter tar opp jevnlig med Russland som en bekymring. De liberalistiske idealene har derfor store motkrefter i Russland og de forhåpninger som ble unnfanget ved murens fall har i etterkant blitt moderert.

Konstruktivistisk teori sier handlinger må forstås med utgangspunkt i en kultur og miljømessig påvirkning, For alle som hadde vokst opp med Sovjetunionen gjennom Stalins regjeringstid og den videre etterkrigstiden er det klart at en rask overgang til markedsøkonomi og et åpent samfunn er vanskelig. I perioden med Sovjetunionen var det meste styrt av det kollektive samfunnet og partiet, etter 1990 blir dette raskt endret. Fordi Warszawapakten også bryter sammen må Russland endre samhandlingen med de andre landene med konkurranse både på kjøp og salg. Dette var en stor overgang for både nasjonen og den enkelte borger. Avnasjonalisering av industri gjorde at mange bedrifter gikk konkurs da staten ikke kjøpte like mye som tidligere, oppsigelser og arbeidsledighet forsterket utviklingen. Salget av statlig landbruk, industri og andre foretak til private russere medførte at de få som hadde penger kunne sikre seg eierskap til enorme verdier. Dersom man var sentralt plassert som ansatt eller partimedlem kunne man bli formuende i løpet av kort tid. Andre opplevde de negative sidene med omstilling, arbeidsledighet og en stat som ikke lenger kunne garantere jobb og sosial fordeling. På Kola halvøya har oppbygging og vekst gitt mange innflyttere, spesielt i Murmansk regionen de siste 60 årene. Murmansk var etter første verdenskrig å regne som en landsby med noen hundre innbyggere, men ble i 1920 -1940 bebygd til en stor by. En stor del av innbyggerne er imidlertid fra andre steder i landet, der de har slektninger, eiendom og tilhørighet. Mange har etter år med arbeid i militær og statlig virksomhet planlagt å forlate regionen når pensjonsalder var oppnådd. Den reduserte økonomien endret livet dramatisk og overgangen fra et gjennomregulert samfunn til et møte med markedssamfunnet ble stor.

⁴¹ En undersøkelse i 1996 ved den finsk – russiske grense viser at 30 % av de finske grensebeboerne var negativ til en åpnere grense mot Russland(Finstad:1997:32-33). Grunnet de siste århundrenes kriger mellom Finland og Russland har befolkningen i Finnmark trolig et vesentlig bedre forhold til russiske innbyggere.

Vaktholdet ved grensen ble markert endret i 2008 da Russland profesjonaliserte sine vaktstyrker, og gikk bort fra vernepliktige i grensevaktholdet. Styrken ble samtidig redusert fra om lag 1200 til 400 soldater, men det er forventet at kvaliteten på grenseovervåkingen er bedre enn tidligere. Også på norsk side har det skjedd endringer og man har de senere år seks faste observasjonsposisjoner og tre faste stasjoner med 24 – 36 vaktmannskaper. Vaktstyrken opererer i 4 – manns lag med ett lag ute, ett lag i OP posisjon og ett lag som drifter stasjonen. Totalt er det til enhver tid om lag 100 norske vaktmannskaper langs den norsk – russiske landegrensa. Endringene på begge sider fremkommer som følge av en generell modernisering og endret politisk vilje til bruk av militære styrker. Hensikten fra politisk og militær ledelse er å utføre den samme eller bedre tjeneste ved bruk av færre soldater. Større andel av tjenesten skal brukes til utførelsen av de praktiske plikter og mindre til grunnleggende utdanning. Vanlig er det også å argumentere med at systemenes kompleksitet gjør at lengre opptreningstid og trening er nødvendig for å utføre en god tjeneste. Endringen i vaktholdet på begge sider av den russisk – norske landegrensa har medført at færre har sitt arbeidssted langs grensa. Den fortsatt godt bevoktet og det vurderes å være en ønsket utvikling dersom det ikke trengs like store militære styrker for å forvalte grenseavtalens bestemmelser og nasjonenes interesser. Vaktholdet er tydelig et produkt av det generelle forholdet mellom nasjonene og storpolitiske trender. Utvikling av det militære vaktholdet og reduksjon underbygger oppfatningen om et rolig grenseområde og gode relasjoner mellom Russland og Norge.

Hva angår grensekontrollen ved Storskog har også gjennomgått en betydelig utvikling i perioden, fra relativt få passeringer til en mangedobling, dette har gitt utfordringer som man kapasitetsmessig har måttet ta høyde for i form av ansatte og fasiliteter, i tillegg har deltagelsen i Schengen og den generelle teknologi utviklingen endret grensestasjonens arbeid.

5.2. Videre utvikling

Som oppgaven viser har årene etter 1990 gitt et sammensatt inntrykk av det russisk – norske samarbeidet. Området man forventer det er størst forutsetninger for videre næringsutvikling på kort sikt er fiske. Russiske fiskere ønsker å levere fangst til betalingsvillige kjøpere. Forventning om rask betaling av fangsten i utenlandsk valuta og kapasitet og muligheter til reparasjoner på fartøy og utstyr er viktig. For de norske mottakene er fangster fra russiske skip velkomne fordi det generelt har vært stor kapasitet på mottakene. Tidvis har mye av fangsten fra de norske fartøyene blitt foredlet om bord eller sendt til utlandet for bearbeiding. Fiskeriene er uansett et område der landene og folket trekkes sammen av en felles utnyttelse av felles ressurser. Et annet område med forventning er potensialet i nordområdene for olje- og gassutvinning. De senere års utbygging på Snøhvit - feltet har vist at det er mulig å utvinne olje og gass i nord – områdene. På russisk side finnes bl.a. Stockmann – feltet som har enorme ressurser tilgjengelig. Utvikling og utvinning er imidlertid avhengig av kommersiell lønnsomhet og politisk vilje.

Innen dette samarbeidet er også norske Statoil samarbeidspartner. I forbindelse med president Medvedjevs statsbesøk til Norge i april 2010, ble det tirsdag 27. april undertegnet en grenselinjeavtale for havområdene mellom fastlandet og Nordpolen. Når denne blir ratifisert vil dette initiere arbeidet med både norsk og russisk forvaltningsplan og legge forutsetningene for et utstrakt samarbeid med kjente premisser. Allerede er mange norske og vestlige virksomheter etablert seg i Russland og den nåværende norske regjeringens nordområdestrategi omtaler regionen og forholdet til Russland som meget sentral for regional og nasjonal utvikling.

I 2010 er det nå etter finanskrisen og en påfølgende statsgjeldkrise store utfordringer for de overnasjonale organene, FN, EU, NATO og innen miljøsam arbeid og handel (WTO). Folk i store deler av verden ser nå bakdelene med en globalisert verden der omfattende strukturrasjonalisering og den gjensidige avhengigheten påvirker hverdagen. I Russland har også det politiske landskapet gått fra ønske om tilnærming til vesten gjennom liberale politikere blitt erstattet av maktpolitikere, som igjen er tydelige på Russland sine interesser. Sammen med en stabilitet i de sentrale posisjoner de senere år har dette gitt muligheter for diplomatisk arbeid mellom de to land. Som skissert tidligere er det både innen fiskeri og olje/gass betydelig potensiale for videre næringssamarbeid i den nære fremtid. Dette kan ikke politisk besluttes alene, som i Pomortiden var det de nærings- og handelsmessige forhold som var grunnlaget for samkvem mellom folket i nasjonene, ikke nasjonale ønsker om utveksling av ideer og kultur. Avklarte forhold og samarbeid vil også kunne bidra for gjennomslag for arktiske problemstillinger på en enda sterkere måte i internasjonal sammenheng. Konstruktivistisk teori ble laget fordi de andre teoriene hadde så mange mangler med å spå fremtiden og vektlegger at organisasjoner og mennesker påvirker hverandre gjensidig. Sett i lys av dette er det viktig for Norge og Russland å ha et tett nettverk av forbindelser både mellom organisasjoner og mennesker for å påvirke og lære av hverandre for derved å ha et best mulig grunnlag for en videre utvikling i regionen.

For grensevakten er det på norsk side grunnet Schengen samarbeidet behov for videre utvikling av grensevakten og det jobbes nå med en organisering bestående av to kompani langs grensen. Fordelingen av pliktene kan derfor bli enklere og det skal kompletteres med nye tårn på Gjøkåsen og Elvenes for å forbedre kontroll og rutiner ytterligere. Hva gjelder grensepasseringene er det fra 2009 under planlegging et grensepass for grensekommunene på hver sin side av grensen som skal gjøre gjensidig besøk og samhandling enklere. Allerede i dag utgjør den russiske handelen i Kirkenes et omfang tilsvarende 2000 innbyggere og for en kommune på 10 000 er dette betydelig. Mulighetene for en utvidelse og enklere grensekryssing for befolkningen i hele Finnmark og Murmansk fylke kan på sikt bli løsningen dersom de foreslåtte prøvene fungerer tilfredsstillende.

Mange av de mulighetene den norske regjeringen i sin nordområdestrategi er knyttet til Arktis og det maritime. Imidlertid er det også på landsiden et betydelig potensiale både innen industriproduksjon og tjenesteytende næringer for kapital, arbeidskraft, handel og kompetanse.

En fortsatt god forvaltning av vår felles grense er således en forutsetning for denne videre utviklingen. Arbeidet med et grensepass som skal gi flere muligheter til samarbeid innen næring og kultur er således en bidragsyter for et stabilt og avklart forhold mellom Russland og Norge.

6. Konklusjon

Tema i masteroppgaven er landegrensen mellom Norge og Russland. Etter en avgrensning har jeg kommet frem til følgende problemstilling for oppgaven:

Hvordan har Norges statsgrense mot Russland blitt etablert, utviklet og forvaltet over tid og hvordan kan dette relateres til skiftende storpolitiske omgivelser?

Jeg har valgt å bruke kvalitativ metode med litteraturstudier for å tilnærme meg problemstillingen, dette for å kunne utnytte skrevne kilder og nyere publisert litteratur som inkluderer fakta og vurderinger også fra Russland. Denne litteraturen gjenspeiler bedre de faktiske meninger og det politiske arbeidet med de ulike grenseavtalene. For å øke bredden og kvaliteten ytterligere har jeg vært på befaring i området og oppsøkt ressurspersoner som kan bidra til å klarlegge fakta og gi drøftingen ytterligere konsistens.

Oppgaven benytter teori innen internasjonale relasjoner og internasjonal politikk fra realismen, liberalismen og konstruktivisme. Dette vil bidra til større bredde hvordan empirien kan fortolkes og gi drøftingen merverdi. I tillegg bruker oppgaven Lapradelle og Jones sine teorier om de generelle faser en grense må gjennom for å bli legitim og varig, her sammenlignes den norsk – russiske grensen med andre landegrenser og setter etablering, utvikling og forvaltning i en internasjonal sammenheng.

Første gang det omtales en grense i området mellom Russland og Norge er omlag år 1000. Første gang det nevnes en "grenseavtale" for dette området er i 1251 da det oppstår en skattleggingsavtale mellom Norge og den estiske handelsrepublikken Novgorod. I 1326 får man en grenseavtale mellom Norge og Russland der det nå mer eksplisitt blir slått fast hvor grensa skal gå og hvordan ferdsel skal reguleres og følges opp. Det er fortsatt ikke noen klar fysisk grenselinje og avtalen regulerte ikke forflytting av folk eller budskap.

Fra omlag år 1500 begynner hovedstedene i Norden og Russland å interessere seg mer for områdene i nord. Det er i hovedsak forståelsen av nasjonalstaten i Europa og muligheten til skattlegging som er de utløsende faktorene. I 1493, 1507 og 1516 lages nye grenseavtaler mellom Russland og Norge. Avtalen fra 1493 beskriver eksplisitt Vardø som et sted i Norge, men noen videre inndeling på kart eller i terrenget blir ikke foretatt. Store deler av dagens Øst Finnmark – Kola oppfattes som en allmenning og blir skattlagt forholdsmessig fra de forskjellige nasjonene. Avtalene fra 1507 og 1516 regulerer forhold ved samarbeidet mellom de to statene men inneholder ikke bidrag til danningen av en grense i terrenget. Fra 1500 påvirker begge nasjoner i betydelig grad befolkningen i området for å få oppslutning om egen nasjonsbygging, kirker og fort som Vardøhus festning, etableres i 1599 av Kong Kristian IV. I 1751 blir Norges grense mot Sverige nord til 30 km sør for Polmak ved Tana fastsatt, videre nordover er det fortsatt fellesdistrikt.

Etter Napoleonskrigene blir Norge igjen i union med Danmark. Det politiske grunnlag for en fysisk oppmålt grense var tilstede, da både den russiske tsar og den dansk – norske konge initierer arbeidet i 1825. Formelle delegasjoner blir oppnevnt på begge sider og den endelige grenseavtalen blir undertegnet i 1826. Størst uenighet gjennom forhandlingene var det ved den ortodokse kirken på vestsiden av Pasvikelva ved Boris Gleb og hvorvidt grensa skulle følge Pasvikelva eller Grense Jakobselv til sjøen i nord. Løsningen ble at et lite område ved Boris Gleb ble russisk på vestsiden av Pasvikelva og siste del nordover mot havet følger grensa Grense Jakobselv. Da dette ble løst var i praksis landegrensen etablert mellom Norge og Russland for første gang. Avtalen etterleves av begge myndigheter, inne på vidda er det kun skogvoktere som har ansvaret for oppsyn med grensen.

Første verdenskrig forandrer forholdet til Russland. Norge er nøytral og den handelen som har vært over grensen avsluttes og passering av grensen blir nå fysisk vanskelig. Det ble nå opprettet nøytralitetsvakt ved grensa bestående av soldater fra Varanger Bataljon og dette skulle bli starten på en permanent grensekontroll ved Norges grense mot Finland/ Sovjetunionen. Finland fikk fra 1920 til andre verdenskrig grense mot Norge helt til havet, og Sovjetunionen hadde i de påfølgende 24 år ikke landegrense mot Norge. Det var i denne perioden rolig ved grensen og nordmenn og finner kunne krysse elva for å kjøpe varer eller delta i sosiale sammenkomster på motsatt side.

Etter angrepet på Norge 9. april 1940 viste raskt okkupasjonsmakten interesse for Finnmark. Kirkenes med havnefasilitetene var en viktig del av det tyske oppmarsjområdet for den tyske nordlige front i kampen mot Sovjetunionen. Den 8. juli 1940 overtok styrker fra tyske Schutz Staffel (SS) grensevaktholdet mot Finland og Varanger bataljon ble demobilisert samme dag. Den tyske okkupasjonen medførte for første gang i historien væpnet vakthold mot øst. All kryssing av grensa var forbudt, og straffen kunne bli meget hard.

Etter andre verdenskrig fikk Sovjetunionen igjen grense mot Norge med uendret plassering. I den første perioden var det den militære sjefen for Finnmark som hadde ansvaret for grenseforvaltningen, men dette ble etter hvert delegert til sjef Varanger bataljon og deretter sjef Garnisonen i Sør – Varanger. Norge tok tidlig initiativ til å påbegynne et arbeid for å lage en mer permanent overenskomst om grenselinjen og forvaltningen av denne, og en endelig avtale ble undertegnet i 1949. På norsk side ble arbeidet ved grensen fordelt mellom flere etater, med et Grensekommissariat som leder den norske forbindelsen med Sovjetunionen. Politiet utfører de normale politioppgavene ved grensen og har ansvar for de påtalemessige brudd på overenskomsten f. eks grensekrenkelser. Den tredje enheten er Garnisonen i Sør – Varanger som gjennomfører kontinuerlig overvåkning av den 196 km lange landegrensen. Avdelingen har tradisjonelt hatt ett grensevaktkompani samt stabs- og støttefunksjoner. Grensa ble etter hvert preget av et markert skille politisk gjennom "den kalde krigen" frem til 1989, med NATO og Warszawapakten direkte mot hverandre. På Sovjetunionens side var grensevaktholdet organisert under en ledelse og grensen var strengt

bevoktet og noen kilometer på Sovjetunionens område var det et sperregjerde som skulle hindre mennesker og dyr fra å krysse grensen.

Etter Berlinmurens fall i 1989 og oppløsningen av Warszawapakten var det umiddelbart håp om en åpnere grense, og mange kom som handelsmenn til Norge. I år 1989 var det på Storskog 2 000 grensepasseringer mens det i 1992 var økt til 80 000. Dette var en enorm utfordring for personalet på Storskog grensestasjon og det ble raskt forberedt utbedringer for å øke kapasiteten. Antallet grensepasseringer sank igjen fra 1993 da både russiske og norske myndigheter la begrensninger på ferdselen innenfor det enkelte lands regelverk. Grensevaktholdet var på begge sider sterkt og kontrollen utenom grensepasseiringsstedet på Storskog var absolutt.

Neste endring kom først ved Norges inntreden i Schengen samarbeidet i 2001. Norge hadde fra da av ikke lenger bare en nasjonal grense mot Russland, men nå ble dette også grensen til det indre "passfrie" Europa. Endringene har påvirket alle enhetene som arbeider med grensekontrollen til Russland. Garnisonen i Sør – Varanger som gjennomfører kontrolltjenesten, har forbedret materiell og rutiner for å gjøre grenseovervåkingen bedre. Måten Norge utøver denne tjenesten på følges jevnlig opp av de europeiske Schengen landene. Fra 2008 foregår det en betydelig modernisering av grensevakten på begge sider av grensa. Russland har de siste årene redusert fra om lag 1200 vernepliktige til 400 ansatte grensevaktmannskaper, mens man på norsk side arbeider både med nye OP posisjoner og en organisering med to kompani med hvert sitt ansvarsområde langs grensen.

Også passeringstedet på Storskog der det i 2008 passerte 110 000 mennesker, har derfor fått en betydelig endring i kapasitet og arbeidsmåte som følge av Schengen avtalen. Antallet passeringer vitner om stor trafikk og interesse for samkvem mellom borgere i de to landene på land og med den daglige flyruten mellom Tromsø og Murmansk. Et halvt hundre norske bedrifter er etablert i Murmansk, noe som styrker næring og samhandel. Politisk er det i Norge stor enighet om at nordområdene er viktig og regjeringen har lagt frem en egen nordområdestrategi der både ressurser i og under havet, og en eventuell ny passasje med skip langs norskekysten rundt Nordpolen til Stillehavet er elementer og kan gi grunnlag for videre utvikling.

Overenskomstens detaljerte innhold, med hyppig forbindelse mellom de to land har gitt en åpen dialog med fokus på praktiske løsninger. En konsekvent og korrekt oppfølging av begge parter, med respekt for de to lands interesser har vært viktig. En nyorientering i samarbeidet fokusert på de felles interesser innen olje/gass, maritimt og landbasert næring kan gi videre positiv utvikling. Forsøksprosjektet med grenseboerpass slik at beboere i nabokommunene på hver side av grensa lettere kan krysse grensa venter på godkjenning og kan bidra til å gjøre grensa respektert men også avspennende mellom ulike land og kulturer. Naturlig samhandling basert på felles interesser og lokal forankring er det som har preget regionen tidligere og som kan forventes å være en gunstig utvikling av forholdet ved den 196 km lange landegrensen mellom Russland og Norge.

Kilde- og litteraturliste

- Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon*. 1988. Oslo: Kunnskapsforlaget 2.utgave.
- Berntsen, J. E. Samtale (gjennomført av Knut Bakstad) i forbindelse med masteroppgaven med sjef Garnisonen i Sør – Varanger, oberstløytnant Jørn Erik Berntsen. Kirkenes: Mai 2009.
- Bjørklund, H. 1985. *Historisk skoleatlas*. Oslo: Cappelen, 3. reviderte utgave.
- Burchill, S. (red.). 2005. *Theories of International Relations*. New York: Palgrave Macmillan, 3rd edition.
- FFI rapport-97/00377. 1997. "IKKE – MILITÆRE" UTFORDRINGER I NORD, Kjeller: Forsvarets Forskningsinstitutt.
- Hansen, L.I., Holtmark, S., Ishizvka, M., Jackson, T. N, Niemi, E., Nilsen J. P., Pape, C., Peresadilo, R., Roginsky, V., Shrader, T., Teterevleve, T., Yurchenko, A., 2005. *Russia-Norway Physical and Symbolic borders*.,Moskva.
- Holsti, K. J. 2004. *Taming the Sovereigns*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hønneland, G., Jørgensen, A. K. (red.). 2002. *Vårt bilde av russerne*. Oslo: Høyskoleforlaget 2002.
- Jentoft, M. 2005. *Mennesker ved en grense*. Oslo: Morten Gyldendals forlag.
- Johnsen, E. 2009. Intervju (gjennomført av Knut Bakstad) i forbindelse masteroppgaven med lokalhistoriker og tidligere sjef Garnisonen i Sør Varanger, oberst Einar Johnsen. Målselv: Januar 2009
- Johanson, B. B. 1999. *OVERENSKOMSTEN, mellom den Kongelige Norske Regjering og Regjeringen for Samveldet av Sovjetiske Sosialistiske Republikker om forskjellige forhold ved den norsk – sovjetiske grense og om fremgangsmåten ved ordningen av konflikter og hendinger på grensen, 50 år, 1949 – 1999*. Kirkenes: Det norske Grensekommisariat.
- Lundestad, G. 2004. *Øst, vest, nord, sør*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Niemi, R. (red.). 1992. *Pomor, Nord Norge og Russland gjennom tusen år*. Oslo: Gyldendal forlag.
- NRK radio. 2009. *Programmet Dagsnytt Atten*. Oslo: NRK P2, 12. september 2009
- Onuf N. G. 1989. *The World of Our Making*. Columbia: Columbia University of South Carolina Press
- Prescott. V., Triggs. G. D. 2008. *International Frontiers and Boundaries, Law, Politicks and Geography*. Boston: Leiden
- Pressemelding fra UD (24.08.07). 2007. *Oppnevning av norsk grensedelegasjon til felles grenseoppgang av riksgrensen mellom Norge og Russland*. Oslo: Utenriksdepartementet, PM nr095/07
- Regjeringens nordområdestrategi*. 2006. Oslo: Utenriksdepartementet.
- Ruud, J. W. 2007. *Jubileumsskrift i polaråret 2007-2008*. Bergen: Juridisk fakultet Universitetet i Bergen.
- Ryvarden, L. & Lauritzen, P. R. 2005. *Norges Grense*. Oslo: Cappelen.

Sørensen, S. H. 2001. *Garnisonsgammen i Svanvik, - og glimt fra grensevakten i mellomkrigstiden*. Oslo: Forsvarsmuseet, Forsvarsmuseets småskrift nr. 52.

Web 1. *Internett siden til Statkart*.

http://www.statkart.no/filestore/Landdivisjonen_ny/Fagomrder/dGrenser/grensefiler/rgnorfnhi.doc, benyttet kilde 25. august 2009.

Web 2. *Internett side til det norske grensekommisær iet for den norsk- russiske grense*.

<http://www.grensekom.no/historikk-grensen.php>, benyttet 11. oktober 2008.

Web 3. *Internett side til det norske grensekommisær iet for den norsk – russiske grenset*.

<http://www.grensekom.no/samarbeid.php>, benyttet 11. oktober 2008.

Web 4. *NRK Brennpunkt*. <http://www.nrk.no/programmer/tv/brennpunkt/1.6292670>, benyttet 16. nov 2008.

Web 5. *Regjeringens informasjon om Schengen*.

a) http://www.regjeringen.no/nb/dep/aid/tema/Innvandring/visum-og_schengensporstal.html?id=12187, benyttet 15. november 2008.

b) <http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/tema/innvandringspolitikk/midtpalte/schengen--og-dublin-samarbeidet.html?id=578315>, benyttet 10. mai 2010.

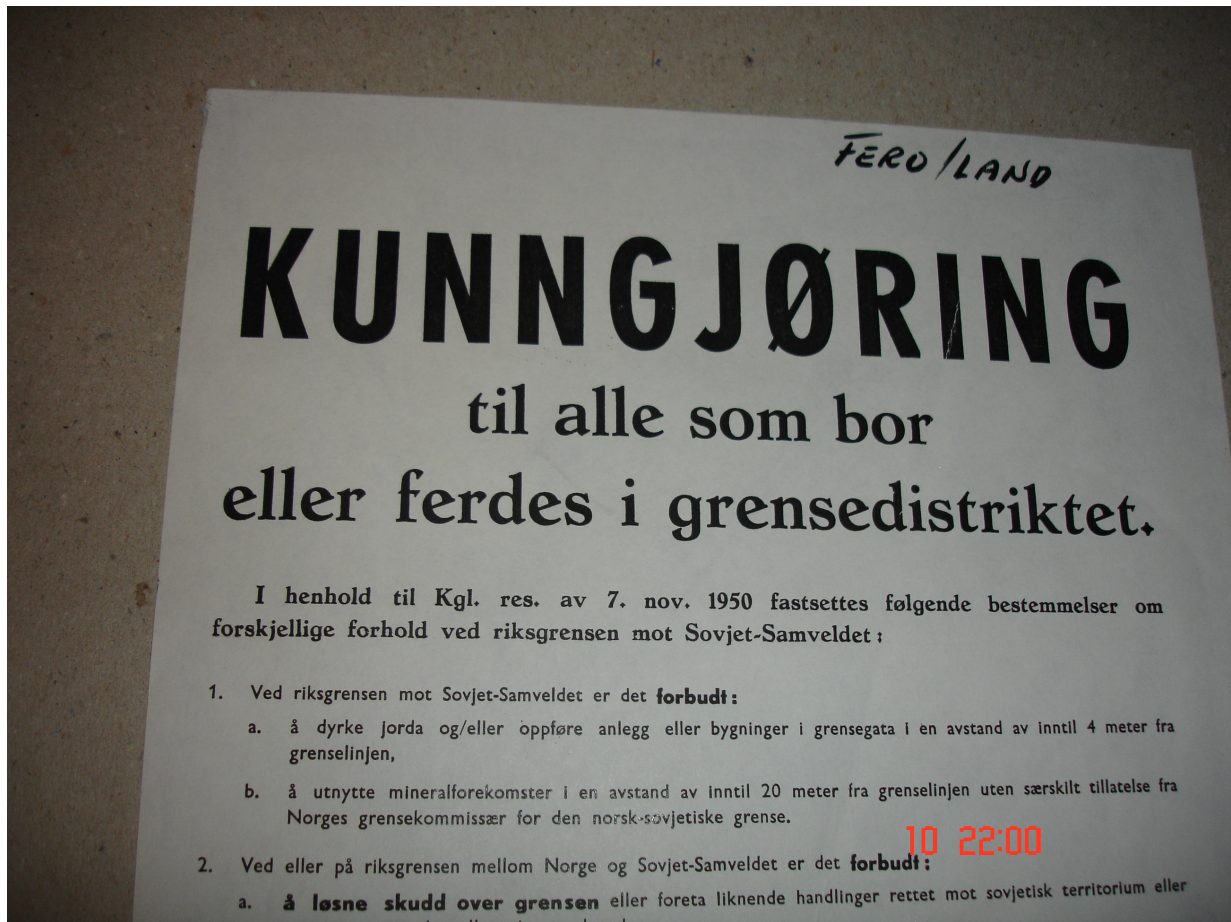
Vedlegg

1. Bilde av mappe med originale kart over riksgrensen mellom Norge og Unionen av Sovjetiske Sosialistiske Republikker
2. Bilde av kunnngjøringen som ble slått opp ved grensa etter grenseavtalens iverksettelse som informasjon til befolkningen på norsk side
3. Bilde av overenskomststvtalen mellom de to land fra 1949.

1. Bilde av mappe med originale kart over riksgrensen

2. Bilde av kunngjøring til beboerne i grenseområdet i 1950.

3. Bilde av overenskomstavtalen mellom de to land fra 1949.

